

Marek Mławicki

Inwentarze i spisy bibliotek klasztorów dominikańskich skasowanych w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w XIX w. : stan źródeł i miejsca ich przechowywania

Hereditas Monasteriorum 1, 141-172

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Inwentarze i spisy bibliotek klasztorów dominikańskich skasowanych w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w XIX w. Stan źródeł i miejsca ich przechowywania*

Biblioteki są ważnym miejscem, dzięki któremu tworzy się i kształtuje kultura zarówno jednostki, jak i całych wspólnot. W tradycji dominikańskiej biblioteka zajmuje szczególne miejsce jako nieodzowny element studiów, na które przecież zakon kładzie duży nacisk. Stąd też biblioteki były zakładane zaraz po fundacji klasztoru, a dotyczyło to zwłaszcza tych wspólnot zakonnych, w których mieściły się zakonne szkoły¹. Zatem wraz z pojawianiem się wspólnot dominikańskich na ziemiach polskich zaczęły tworzyć się księgozbiory biblioteczne, które były nieodłącznym elementem życia dominikańskiego. Zrozumiałe jest, że inne i bardziej bogate księgozbiory posiadały te klasztory, które w swoich murach mieściły nowicjat, a tym bardziej domy studiów. W małych klasztorach, których było dużo na ziemiach polskich w okresie oświecenia, znajdowały się niewielkie księgozbiory, złożone zazwyczaj z najpotrzebniejszych ksiązek, głównie potrzebnych do pracy kaznodziejskiej.

W naszych rozważaniach skupimy się jedynie na bibliotekach tych klasztorów, które po rozbiorach Polski znalazły się na terenie Cesarstwa Rosyjskiego (na tzw. Ziemiach Zabranych). A trzeba zaznaczyć, iż na tych terenach zakon św. Dominika posiadał aż 86 klasztorów. Wszystkie one zostały zlikwidowane przez władze rosyjskie, tak że do 1914 r. nie przetrwał żaden z nich². Wraz z klasztorami ucierpiały majątki, dzieła sztuki, księgozbiory i archiwa. Ich rozproszenie sprawia trudność dotarcia do nich. Wiele po prostu przepadło bezpowrotnie w wyniku zniszczeń. Jednym z ważniejszych zagadnień jest poznanie księgozbiorów

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

Za wszelką pomoc w dotarciu do źródeł z archiwów litewskich, białoruskich i ukraińskich pragnę podziękować dr Lilii Kowkiel z Krakowa, dr Iwonie Pietrkiewicz z Krakowa, dr Jolancie Gwioździk z Katowic, dr Natalii Sinkevych z Kijowa i prof. Arvydasowi Pacevičiusowi z Wilna.

1 Zob. A. ПОТОЦКИ, *Biblioteka w dominikańskim studium*, „Teofil”, 18, 2002, 2, s. 159–169; R. SZPOR, *Biblioteka i archiwum świadkami życia wspólnoty dominikańskiej*, „Życie i Myśl”, 27, 1977, 10, s. 45–56; P. MURRAY, „Eat the Book”: Study in the Dominican Tradition, „Angelicum”, 81, 2004, 2, s. 405–430.

2 O sytuacji klasztorów dominikańskich na Ziemiach Zabranych zob. M. MIŁAWICKI, *Położenie klasztorów dominikańskich w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w latach 1795–1914*, [w:] A. BARCIAK (red.), *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, Katowice 2008, s. 331–363.

klasztornych, które świadczą o kulturze umysłowej mieszkających w klasztorach zakonników. Rozmiaru zniszczeń zasobów bibliotecznych – nie tylko zakonu dominikańskiego, ale w ogóle zakonów – przez władze trzech państw zaborczych nigdy nie da się dokładnie poznać. Ale kwerenda źródłowa pozwala przynajmniej w pewnym stopniu przyjrzeć się tym zniszczeniom.

Źródłami, które przynajmniej w jakimś stopniu mogą nam pomóc w poznaniu stanu bibliotek i zarazem zniszczeń spowodowanych przez kasaty, są inwentarze bibliotek klasztornych³. Tworzone one były zazwyczaj przez klasztornych bibliotekarzy, a także przez wizytatorów klasztorów czy urzędników, którzy dokonywali inwentaryzacji kasowanego majątku klasztorowego w końcu XVIII i w XIX w. Dlatego też źródła te są bardzo cenne dla badacza dziejów bibliotek klasztornych, czy szerzej – kultury książki w klasztorach. Tym bardziej – jak zaznacza Arvydas Pacevičius, badacz dziejów bibliotek klasztornych na Litwie – że jedynym śladem istnienia klasztornych księgozbiorów są właśnie inwentarze i katalogi biblioteczne⁴. W naszych rozważaniach zatem chcemy się przyjrzeć, jaki jest stan zachowania tego typu źródeł dla bibliotek klasztorów dominikańskich, które niegdyś znajdowały się na Ziemiach Zabranym Imperium Rosyjskiego, a później uległy likwidacji i rozproszeniu albo zniszczeniu. Zagadnienie jest o tyle ważne, iż bez tej wiedzy trudno głębiej opracować badania poświęcone kulturze książki czy w ogóle kulturze umysłowej w klasztorach.

Zastanawiając się nad stanem zachowania interesujących nas źródeł, już tu warto zaznaczyć, iż obecnie jest sporo prac dotyczących właśnie tego zagadnienia. Szczególną uwagę należy zwrócić na opracowania Marii Piłypczak-Majerowicz⁵, Edwarda Różyckiego⁶, a przede

3 Więcej zob.: J. SKOCZEK, *Inwentarze biblioteczne jako źródło do dziejów kultury Polski epoki Odrodzenia*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, 21, 1957, s. 267–270; K. WARDĄ, *Inwentarze bibliotek klasztornych jako źródło do dziejów książki polskiej w XIX w.*, „Studia o Książce”, 15, 1985, s. 115–123; B. BIENKOWSKA, *Inwentarze księgozbiorów prywatnych jako źródło do badań nad dziejami czytelnictwa*, *ibidem*, t. 18, Wrocław 1989, s. 65–75; K. MIGOŃ, *Dawne katalogi biblioteczne jako źródło wiedzy o kulturze książki*, „Roczniki Biblioteczne”, 49, 2005, s. 301–310.

4 A. PACEVIČIUS, *Biblioteki klasztorne na Litwie w końcu XVIII i pierwszej połowie XIX wieku: stan – rozwój – losy*, [w:] H. GAPSKI, J. KŁOCZOWSKI (red.), *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X–XX wiek. Materiały z międzynarodowego seminarium pt.: Atlas ruchu zakonnego w Europie Środkowo-Wschodniej X–XX wiek*. Lublin, 25–27 listopada 1993, Lublin 1999, s. 372.

5 M. PIŁYPCZAK-MAJEROWICZ, *Stan badań nad bibliotekarstwem zakonnym na ziemiach litewsko-koronnych Rzeczypospolitej XVII–XVIII w. Komunikat*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, Seria A, 44–45, 1989/1990, s. 89–91; *eadem*, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej XVII–XVIII wieku* (Acta Universitatis Wratislaviensis, 1815, Bibliotekoznawstwo, 20), Wrocław 1996; *eadem*, *Źródła do dziejów bibliotek zakonnych w zbiorach archiwalnych i bibliotecznych w Wilnie i Lwowie*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, Seria A, 51, 1996, s. 19–21; *eadem*, *Katalogi bibliotek zakonnych na Białorusi we współczesnych zbiorach rękopiśmiennych*, [w:] J. GWIŹDZIŃSKI, J. MALICKI (red.), *Wspólnota pamięci. Studia z dziejów kultury ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej* (Liber Amicorum, 1), Katowice 2006, s. 215–227; *eadem*, *Badania proveniencyjne w zbiorach starych druków bibliotek naukowych w Polsce i na Białorusi*, [w:] J. GWIŹDZIŃSKI, E. RÓŻYCKI (red.), *Kultura książki ziem wschodniego i południowego pogranicza Polski (XVI–XX wiek). Paralele i różnice* (Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 2262), Katowice 2004, s. 457–462; *eadem*, *Inwentarze bibliotek zakonnych w białoruskich zbiorach archiwalnych i bibliotecznych w Mińsku*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiórami Historycznymi”, 1, 2006, s. 9–16.

6 E. RÓŻYCKI, *Materiały źródłowe do dziejów polskiej książki w archiwach i bibliotekach Lwowa, Kijowa, Mińska i Wilna*, „Roczniki Biblioteczne”, 31, 1987, 2, s. 305–317; *idem*, *Inwentarze rękopiśmienne bibliotek oraz inne materiały dotyczące dziejów polskiej książki na kresach dawnej Rzeczypospolitej*, „Roczniki Biblioteczne”, 39, 1995, 1–2, s. 143–

wszystkim spisy inwentarzy autorstwa Urszuli Paszkiewicz⁷. Większość ważniejszych polskich księżnic również prezentuje posiadane u siebie inwentarze i katalogi bibliotek, w tym również klasztornych⁸. Tomasz Makowski natomiast, omawiając rękopisy dominikańskie w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie, wymienia rękopiśmienne inwentarze kilku klasztorów, ale głównie z terenów zaboru austriackiego⁹. Bogaty materiał źródłowy został wykorzystany także w pracach Iwony Pietrzkiwicz¹⁰ i Jolanty Gwioździk¹¹. Ciekawy prze-

–149; *idem*, *O bibliotekach na Podolu w pierwszej połowie XIX wieku (na podstawie materiałów Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego w Sankt Petersburgu)*, [w:] A. JURECZKA, F. LEŚNIAK, Z. NOGA (red.), *Księga Jubileuszowa profesora Feliksa Kiryka (Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Folia, 21, Studia Historica, 3)*, Kraków 2004, s. 405–411.

7 U. PASZKIEWICZ, *Rękopiśmienne inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1553–1939)* (Polskie Dziedzictwo Kulturalne, Seria B, Wspólne Dziedzictwo), Warszawa 1996; *eadem*, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510–1939)* (Polskie Dziedzictwo Kulturalne, Seria B, Wspólne Dziedzictwo), Warszawa 1998; *eadem*, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 1* (Polskie Dziedzictwo Kulturalne, Seria B, Wspólne Dziedzictwo), Warszawa 2000; *eadem*, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 2* (Polskie Dziedzictwo Kulturalne, Seria B, Wspólne Dziedzictwo), Poznań 2006. Zob. także *eadem*, *Wybrane problemy dokumentacji zbiorów bibliotecznych na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej do 1939 roku*, „Roczniki Biblioteczne”, 45, 2001, s. 55–89. Autorka przygotowała także bibliografie inwentarzy i katalogów bibliotecznych już wydanych, por. U. PASZKIEWICZ, *Bibliografia inwentarzy i katalogów księgozbiorów polskich i założonych w Polsce do 1939 r.*, cz. 1: *Księgozbiory instytucjonalne w układzie topograficznym*, Warszawa 1990.

8 Z. STANISZEWSKI, *Inwentarze biblioteczne wieku XVII i XVIII w rękopisach Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury”, 7, 1955, 1, s. 192–214; W. JABŁOŃSKA, *Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Ze Skarbcza Kultury”, 20, 1969, s. 73–179; M. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ, *Księgozbiory zakonne w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, 10, 1999, s. 281–294; D. OTWINOWSKA, *Inwentarze i katalogi biblioteczne w zbiorach rękopiśmiennych biblioteki XX. Czynności w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, 48, 2003, s. 411–435.

9 T. MAKOWSKI, *Rękopisy dominikańskie w zbiorach Biblioteki Narodowej*, „Przegląd Tomistyczny”, 9, 2003, s. 175–183.

10 I. PIETRZKIWICZ, *Badania nad bibliotekami klasztornymi w Królestwie Polskim i Wielkim Księstwie Litewskim (na przykładzie krakowskiej kongregacji kanoników regularnych)*, [w:] T. I. РОШЧЫНА (skład.), *Матэрыялы Другіх Кнігазнаўчых Чытаньняў. „Кніжная культура Рэчы Паспалітай” (Мінск, 15–16 верасня 2000)*, Мінск 2002, s. 158–169; *eadem*, *Biblioteki klasztorów słonimskich w świetle zachowanych inwentarzy*, „Nasza Przeszłość”, 101, 2004, s. 463–474 (przedruk: V. N. ЗАЦЕВ, „Белорусский Сборник”, 3, 2005, s. 66–74); *eadem*, *Zakonnicy i książki. O bibliotekach klasztorów męskich Mińska*, [w:] T. I. РОШЧЫНА (skład.), *Здабыткі. Дакументальныя Помнікі на Беларусі*, Вып. 7: *Матэрыялы Трэціх Міжнародных Кнігазнаўчых Чытаньняў. „Кніга Беларусі: Пяць часоў” (Мінск, 16–17 верасня 2003)*, Мінск 2005, s. 6–24; *eadem*, *Zakonne Wilno. Klasztory męskie. Teksty – książki – biblioteki*, [w:] R. SLIŪZINSKAS (red.), *Baltijos regiono istorija ir kultūra. Lietuva ir Lenkija. Socialinė istorija, kultūrologija = History and Culture of Baltic Region. Lithuania and Poland. Social history, cultural sciences (Acta historica universitatis Klaipedensis, 14)*, Klaipėda 2007, s. 185–194; *eadem*, *Biblioteki brzeskich klasztorów katolickich – rekonwersans badawczy*, [w:] A. M. МЯСНЯКІНА, Т. С. КАВЕНЬКА (skład.), *Берасцейскія кнігазборы. Матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі „Берасцейскія кнігазборы: праблемы і перспектывы даследавання” (Брэст, 30–31 кастрычніка 2008 г.)*, Брэст 2010, s. 308–322; *eadem*, *Kasaty a rozpraszanie księgozbiorów klasztorów żeńskich w Rzeczypospolitej (XVIII–XIX wiek)*, [w:] A. RADZIMINSKI, D. KARCEWSKI, Z. ZYGLEWSKI (red.), *Sanctimoniales. Zakony żeńskie w Polsce i Europie Środkowej (do przełomu XVIII i XIX wieku)*, Bydgoszcz-Toruń 2010, s. 500–515.

11 J. GWIOZDZIK, *Staropolskie biblioteki klasztorów żeńskich na wschodnich ziemiach Rzeczypospolitej*, [w:] *Кніжная культура Рэчы Паспалітай*, Мінск 2002, s. 124–136; *eadem*, *Dzieje księgozbiorów żeńskich klasztorów kontemplacyjnych wschodnich ziem dawnej Rzeczypospolitej w XIX wieku*, [w:] J. GWIOZDZIK, E. RÓŻYCKI (red.), *Kultura książki ziem*, s. 419–425; *eadem*, *Wileńskie mniszki w kręgu kultury słowa w dobie staropolskiej*, [w:] M. T. LIZISOWA (red.), *Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków 2005, s. 259–276; *eadem*, *Zakonne Wilno. Klasztory żeńskie. Teksty – książki – biblioteki*, [w:] R. SLIŪZINSKAS (red.), *Baltijos regiono istorija ir kultūra*, s. 195–206.

gląd badań nad książką i biblioteką klaszorną na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego przedstawiła ostatnio Agnieszka Bajor¹². Zagadnienia poświęcone bibliotekom klaszornym obecne są także w badaniach naszych wschodnich sąsiadów. Wśród badaczy białoruskich należy wspomnieć o Lili Kowkiel, Tatianie Roszczynie i Władimirze Denisowie¹³. Jeżeli zaś chodzi o badaczy litewskich, to na szczególną uwagę zasługują badania Arvydasa Pacevičiusa¹⁴. Wszyscy oni w swoich pracach wykorzystali wiele cennych źródeł dotyczących dominikańskich bibliotek. Dzięki tym pracom możemy poznać bogactwo materiałów źródłowych – nie tylko inwentarzy – które przechowują archiwa i biblioteki państw Europy Wschodniej. O tym bogactwie szczególnie dużo mówią pojawiające się ostatnio pomoce w formie repetytoriów lub inwentarzy archiwów, zwłaszcza tych we wschodnich krajach Europy, jak Białoruś, Ukraina czy Rosja¹⁵. Cenne informacje są prezentowane w źródłach do

12 A. BAJOR, *Książka i biblioteka klaszorna w Wielkim Księstwie Litewskim – metody i zagadnienia badawcze. Przegląd*, [w:] J. GWIOZDZIK, J. MALICKI (red.), *Wspólnota pamięci*, s. 197–214.

13 Л. КОВКЕЛЬ, *Из истории библиотек гродненских монастырей*, [w:] *Наш Радавод*, кн. 4, ч. 1: *Матэрыялы Міжнароднай Науковай Канферэнцыі «Царква і культура народаў Вялікага Княства Літоўскага і Беларусі XIII – пач. XX стст.» (Гродна, 28 верасня – 1 кастрычніка) 1992 г.*, Гродна 1992, s. 164–167; Т. РОЩИНА, *Слоним в истории книжной культуры Великого княжества Литовского XVIII века: книгоиздание и книгособирание*, [w:] J. GWIOZDZIK, E. RÓZYCKI (red.), *Kultura książki ziem*, s. 119–127; В. ДЕНИСОВ, *Библиотеки минских католических монастырей XVIII-XIX веков*, [w:] *ibidem*, s. 419–425.

14 A. PACEVIČIUS, *Biblioteki klaszorne na Litwie*, s. 370–372; *idem*, *Vienuolynų bibliotekos lietuvoje 1795–1864 metais. Dingęs knygos pasaulis*, Vilnius 2005; *idem*, *Zaginiony świat książki: biblioteki klaszorne na Litwie pod władzą carów*, [w:] J. GWIOZDZIK, J. MALICKI (red.), *Wspólnota pamięci*, s. 243–254; *idem*, *W poszukiwaniu tożsamości. Kultura książki w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie oświecenia*, [w:] J. GWIOZDZIK, E. RÓZYCKI (red.), *Kultura książki ziem*, s. 47–57.

15 Zob. np. D. BUTENAS (red.), *Lietuvos centrinio walstybinio istorijos archyvo fondų. Žinynas 1*, Vilnius 1990, s. 202, 205, 207–208; *Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie*, oprac. M. KOCÓJOWA, Kraków 1993; *Inwentarz materiałów do dziejów Kościoła katolickiego w Archiwum Wileńskiego Gubernatora Wojennego*, oprac. M. RADWAN (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 1), Lublin 1997; *Inwentarz materiałów do dziejów Kościoła katolickiego w mińskich archiwach gubernatorskich*, oprac. *idem* (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 2), Lublin 1998; *Inwentarz materiałów do dziejów Kościoła katolickiego w Archiwum Grodzieńskiego Gubernatora Cywilnego*, oprac. *idem* (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 3), Lublin 1998; *Inventarium documentorum et actuum Ecclesiae Mohiloviensis (1783–1926)*, ed. *idem*, Sankt Petersburg 1998; *idem*, *Repertorium wizytacji kościołów i klasztorów w archiwach Petersburskiego Kolegium Duchownego (1797–1914)* (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 4), Lublin 1998; *idem*, *Kościół katolicki w archiwach Departamentu Wyznani Obcych rosyjskiego MSW. Repertorium* (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 7), Lublin 2001; *idem*, *Repertorium archiwów archidiecezji mohylewskiej i diecezji mińskiej* (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 8), Lublin 2001; *idem*, *Archiwa diecezji łucko-żytomińskiej. Repertorium* (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 9), Lublin 2003; *idem*, *Ecclesiastica w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu* (Źródła i Monografie - Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 324), Lublin 2008; K. POŻARSKI (red.), *Historia Kościoła Rzymskokatolickiego w Rosji i Polsce w dokumentach archiwów, bibliotek i muzeów Sankt Petersburga. Zarys – przewodnik*, cz. 2, Sankt Petersburg-Warszawa 2000 (publikacja dwujęzyczna polsko-rosyjska); M. РАДВАН, А. СОКОЛОВ (red.), *Католическая Церковь в архивах Департамента Духовных Дел Иностранных Исповеданий МВД*, т. 1–4, Санкт-Петербург 2000; С. І. ПАУЛОВИЧ, Т. М. МАЛЬЦАВА (skład.), *Архіў уніячкіх мітрапалітаў. Дакументы да гісторыі царквы ў Беларусі XVI–XX стст. у фондах гістарычных архіваў Літвы і Расіі. Даведнік*, Мінск-Полацк 2005 (mowa tam także o materiałach dotyczących klasztorów rzymskokatolickich, w tym dominikańskich); W. ROSOWSKI, *akta wizytacyjne diecezji kamieńskiej i łucko-żytomińskiej (koniec XVIII w. – początek XX w.) w zasobach archiwów na Ukrainie*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 97, 2012, s. 333–359.

badania nad polskim dziedzictwem kulturowym¹⁶. Należy również zaznaczyć, iż wiele informacji o stanie bibliotek klasztornych podali Bogusław Kraszewski¹⁷, ks. Jan Kurczewski¹⁸, Franciszek Radziszewski¹⁹, Edward Chwalewik²⁰ i ks. Bronisław Ussas²¹.

I

Na terenie Ziem Zachodnich cesarstwa jedna z najbogatszych bibliotek dominikańskich znajdowała się w Grodnie. Ordynariusz diecezji wileńskiej z końca XVIII w., biskup Józef Kosakowski, omawiając grodzieńskie kościoły, o klasztorze dominikanów pisał, iż „najwięcej czyni zaszczytu i sławy klasztorowi temu i dawniejszemu jego przeorowi ks. [Dominikowi] Siwickiemu, zebrana przez niego i dotąd nowemi dziełami pomnożona, biblioteka. Zbiór jej ksiąg dawnych i terażniejszych daje jej dziś pierwszeństwo między wszystkimi księgarniami w Litwie będącymi”²². O bibliotece grodzieńskiej pisał nawet ojciec polskiej bibliologii, Joachim Lelewel. Przyznał, że liczne biblioteki zakonne „tak żywo wzrosły, że najstarszym

16 Z. GACA-DĄBROWSKA, *Sytuacja w badaniach nad dziejami bibliotek i bibliotekarstwa w XIX i XX w.*, [w:] „Studia o Książce”, 12, 1982, s. 67–85; M. J. LECH, *Problematyka księgoznawcza w zasobach archiwaliów dziewiętnastowiecznych*, „Studia o Książce”, 15, 1985, s. 69–85; Z. STRYZEWSKA, *Materiały w archiwach rosyjskich do badań nad wspólnym dziedzictwem kulturowym*, [w:] J. KOWALCZYK (red.), *Ochrona wspólnego dziedzictwa kulturowego*, Warszawa 1993, s. 53–59; R. ŻAUNIERKIEWICZ, *Zespoły akt instytucji Kościoła Rzymskokatolickiego w Narodowym Archiwum Historycznym Białorusi (XVII–XX w.)*, „Białostoczczyzna”, 55, 1999, 3, s. 9–20; T. KRAHEL, *Archiwa kościelne w archiwach i bibliotekach Wilna*, *ibidem*, s. 21–25; J. MAROSZEK, *Źródła rękopiśmienne do dziejów północno-wschodniej Polski w zbiorach moskiewskich*, „Białostoczczyzna”, 49–50, 2000, 3–4, s. 3–8; H. SIEMIANCZUK, *Źródła do dziejów wyznań chrześcijańskich do końca XVIII w. w zasobie Narodowego Archiwum Historycznego Białorusi w Grodnie*, *ibidem*, s. 32–38. O źródłach w naukach bibliologicznych (raczej o charakterze metodologicznym) zob. K. MIGOŃ, *Problematyka źródłoznawcza w bibliologii*, „Studia o Książce”, 15, 1985, s. 3–17; M. KOCÓJOWA, *Rozważania nad wyborem podstawy źródłowej w badaniach bibliologicznych (na przykładzie okresu niewoli narodowej)*, *ibidem*, s. 19–37; B. BIENKOWSKA, *Kilka uwag i propozycji w sprawie badań księgozbiorów historycznych*, „Studia o Książce”, 16, 1986, s. 3–14.

17 B. KRASZEWSKI, *Archiwa, biblioteki i muzea polskie*, „Przegląd Bibliograficzny”, 1, 1905, 8–9, s. 165–167; 10–11, s. 196–200.

18 J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912, s. 321–324.

19 F. RADZISZEWSKI, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskiem, Galicyi, W. Ks. Poznańskiem i Zachodnich guberniach Państwa Rosyjskiego porządkiem abecadłowym miejsc ułożona*, Kraków 1875. Zob. także L.J.T., *O bibliotekach w Polsce (z powodu dzieła: Wiadomość o znakomitszych bibliotekach w Królestwie Polskim, Galicyi, Wielkim Księstwie Poznańskim itd., przez Fr. Radziszewskiego)*, „Biblioteka Warszawska”, 1877, 1, s. 37–53.

20 E. CHWALEWIK, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerje, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1–2, Warszawa-Kraków 1926–1927.

21 B. USSAS, *Z dziejów grabieży i niszczenia polskiego mienia kościelnego przez Rosjan w świetle świadectw rosyjskich (1655–1925)*, „Przegląd Powszechny”, 53, 1936, 4, s. 45–66; 5, s. 185–203. Po ks. Ussasie zachowały się materiały w Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie (Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (dalej: LVIA), F. 378), w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL (zob. H. MAŃKOWSKA, *Zbiór rękopisów ofiarowanych przez ks. B. Ussasa Bibliotece Uniwersyteckiej KUL*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 39, 1979, s. 57–126) oraz w Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie (dalej: ADK), Pl 8.

22 Cyt. za: J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo wileńskie*, s. 527.

wyrównywały". Jako przykład, obok bibliotek klasztornych w Sieciechowie, Miechowie czy na Łysej Górze, podaje bibliotekę grodzieńskich dominikanów. Do nich również zalicza dominikańskie biblioteki w Warszawie i Wilnie, których – jak sam zaznacza – nie widział. „I ze wszystkich zakonnych bibliotek – przyznaje – najmniej znam dominikańskie. Grodzieńską w prawdzie widziałem, i moje niedbalstwo, żem jej nie zrozumiał i czystego nawet o tej pięknej bibliotece wyobrażenia nie mam. Do innych nie mogłem znaleźć dostępu”²³. W innym natomiast miejscu pisze o niej: „Biblioteka dominikańska w Grodnie, w wiele pięknych dzieł od niejakiego czasu uposażona, w pięknej konserwie utrzymywana, oby użyteczną być mogła!”²⁴. Józef Jodkowski podaje, iż dominikanie wraz ze szkołą przejęli po jezuitach również część biblioteki. Z inwentarza klasztoru z 1804 r. wynika, iż biblioteka klasztorna liczyła już 10,5 tys. tomów²⁵. Inwentarz klasztoru z 1805 r. mówi o liczbie około 11,5 tys. woluminów, akta wizytacji grodzieńskich dominikanów z 1820 r. natomiast – o 10 tys.²⁶, podobnie zresztą akta z roku 1830. Wizytator zanotował tam: „Biblioteka i gabinetu w pięknych, wielkich y należycie urządzonych salach. Registr ksiąg w bibliotece do 10 tys. ksiąg i wiele rękopisów znakomitszych autorów posiada” (prefektem biblioteki był wówczas o. Augustyn Kodelski, profesor filologii klasycznej w grodzieńskiej szkole)²⁷.

W 1833 r. grodzieński klasztor został skasowany, a biblioteka wraz z całym majątkiem skonfiskowana. Inwentarz biblioteki poddominikańskiej sporządzony w roku 1848 liczył już tylko 3520 tomów, w tym 12 łacińskich inkunabułów, 197 książek z XVI w. i 195 z pierwszej połowy XVII w. Większość pochodziła z oficyn zachodnioeuropejskich, a tylko 10 pochodziło z Wilna, 45 z Krakowa i 10 z innych miast Rzeczypospolitej²⁸. Znaczy to więc, że po kasacie klasztoru książki przeszły do szkoły, część potem do innych instytucji. W 1833 r., po kasacie klasztoru i przemianowaniu szkoły na rosyjskie gimnazjum państwowe, o. Michał Kandyd Zielonka przekazał władzom rosyjskim inwentarz szkolny z biblioteką, jednak nie była tam włączona biblioteka klasztorna. Jodkowski pisze, iż zakonnikom „zabrano wszystkie dobra, place, fundusze, zabudowania klasztorne wraz z cennymi zbiorami i biblioteką liczącą ok.

23 J. LELEWEL, *Bibliograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandtke „Historja drukarni krakowskich” – tudzież „Historja biblioteki Uniw. Jagiell. w Krakowie” a przydany katalog inkunabułów polskich*, t. 2, Wilno 1826 (reprint: Warszawa 1927), s. 111–112 i przyp. (z).

24 *Ibidem*, t. 2, s. 156.

25 J. JODKOWSKI, *Gimnazjum po-dominikańskie w Grodnie*, Grodno 1924, s. 4, 19.

26 LVIA, F. 694-1-4020: Akta wizytacji kościołów i klasztorów grodzieńskich i dekanatu brzeskiego za rok 1820, k. 212v–213. W raporcie ogólnym Uniwersytetu Wileńskiego i szkół mu podlegających przesłanym w 1805 r. na ręce księcia Adama J. Czartoryskiego podano, że biblioteka klasztorna liczy 9 tys. dzieł, spośród których nauczyciele gimnazjum „znayduią wszystkie potrzebne xięgi do nauki”. Ponadto zaznaczone tam zostało, że niejaki bibliofil z Warszawy na bieżąco uzupełnia ich zbiory, przesyłając książki z nauk matematycznych, sztuki (Vilniaus Universiteto Bibliotekos, Rankraščių Skyrius (dalej: VUB RS), F. 2-KC 237, s. 148–149; zob. także uwagi z innego podobnego raportu – VUB RS, F. 2-KC 238, s. 200). Por. U. PAŠKIEWICZ, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 2*, s. 503.

27 LVIA, F. 694-1-3798: *Акт визитаций Гродненского костела и монастыря ксендзов Доминиканов 1830 г.*, k. 21v, 25v; por. Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі у Гродна (dalej: НГАБ у Гродна), Ф. 14, оп. 1, д. 566.

28 VUB RS, F. 3-151: *Pars Librorum Bibliothecae Ordinis Praedicatorum Mandato Imperatorio suppressi Anno Domini. 1833 [...] 1849* (inwentarz sporządzony przez Mieczkowskiego); por. M. B. TOPOLSKA, *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku* (Książki o Książce), Wrocław 1984, s. 191–192.

15 tys. tomów²⁹. Warto zaznaczyć, iż wiele książek, głównie w języku polskim, które po likwidacji szkoły dominikańskiej przeszły wraz z biblioteką do rosyjskiego gimnazjum, było niszczone. Dyrektor gimnazjum, Bałwanowicz, jeszcze w 1867 r. informował kuratora naukowego okręgu wileńskiego, że w „magazynie”, tj. w bibliotece tegoż gimnazjum, znajdują się polskie książki (np. trzy katechizmy, *Historia Biblijna* ks. Kozłowskiego, modlitewnik *Złoty Ołtarzyk*, trzy części gramatyki Sierocińskiego i trzy tomy *Wypisów* Łyszkowskiego). Na jego zapytanie, co z nimi ma zrobić, kurator polecił usunąć je z magazynu i zniszczyć³⁰.

Istniejący w Wilnie główny klasztor litewskiej prowincji dominikanów – pw. Ducha Świętego – zapewne posiadał bogaty księgozbiór. Można tak przypuszczać chociażby dlatego, iż znajdowało się tam Studium Generale i nowicjat. Maria Barbara Topolska, powołując się na Wiktora Wittyga, podaje, iż w połowie XVII w. księgozbiór owego klasztoru liczył 5317 woluminów³¹. Władysław Zahorski podaje, iż księgozbiór wileński mógł liczyć nawet 5000 dzieł, Józef Ignacy Kraszewski i Franciszek Radziszewski natomiast piszą o ponad 6000³². Pożar z 1812 r. zniszczył również część jego księgozbioru. Według akt wizytacji klasztoru z 1823 r. biblioteka posiadała 3480 woluminów. Warto zaznaczyć, iż akta te odsyłają do rejestru biblioteki z 1817 r., tu tylko podając zestawienie według dziedzin³³. Radziszewski podaje, że w roku 1842, a więc dwa lata przed kasatą, klasztorna biblioteka liczyła 5300 tomów³⁴. Musiał więc znacznie powiększyć się jej zasób. Niewykluczone, że udało się przejąć część księgozbiorów ze skasowanych klasztorów.

Ciekawy jest również księgozbiór klasztoru w Poporciu. Jak zaznacza Arvydas Pacevičius, w pewnym momencie właśnie ów klasztor stał się składowiskiem książek z różnych skasowanych w prowincji litewskiej klasztorów, jakby centralną biblioteką litewskiej prowincji dominikanów³⁵. Według rejestru ksiąg z 1804 r., zamieszczonych w aktach wizytacji, biblioteka ta liczyła ich 1022³⁶. W ciągu 30 lat jej księgozbiór wzrósł tylko o 56 woluminów³⁷. Ponad połowę tego posiadał klasztor w Poławieniu – już tylko 573 księgi. Dla porówna-

29 J. JODKOWSKI, *Gimnazjum po-dominikańskie w Grodnie*, s. 23, 34.

30 Por. P. KUBICKI, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861–1915. Materiały z urzędowych świadectw władz rosyjskich, archiwów konsystorskich, zakonnych i prywatnych*, cz. 2: *Dawna Litwa i Białoruś*, t. 4: *Niszczenie przez rząd rosyjski katolickich kościołów, kaplic, klasztorów, dzwonnicy, budynków kościelnych, zabieranie dzwonów, bibliotek, kielichów itd. Domówienie i zestawienie w tablicach*, Sandomierz 1938, s. 243.

31 M. B. TOPOLSKA, *Czytelnik i książka*, s. 192.

32 LVIA, F. 1135-8-10: *Archiwum historyka Władysława Zahorskiego*, k. 97; J. I. KRASZEWSKI, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno 1842, s. 82; F. RADZISZEWSKI, *Wiadomość historyczno-statystyczna*, s. 112; por. I. M. KOZŁOWSKA, *Starodruki z biblioteki OO. Dominikanów z Wilna w Bibliotece im. H. Łopacińskiego w Lublinie*, Lublin 1999, s. 55 (praca magisterska napisana pod kierunkiem dr Marii Judy; mps w ADK).

33 LVIA, F. 694-1-3671: *Wizytacje kościołów i klasztorów w Wilnie*, k. 469v. Księgozbiór ten prawdopodobnie tyle samo liczył woluminów w 1830 r. (LVIA, F. 694-1-3777: *Wizytacje kościołów i klasztorów augustianów, bernardynów, dominikanów, pijarów w Wilnie*; por. A. PACEVIČIUS, *Vienuolynų bibliotekos*, s. 149).

34 F. RADZISZEWSKI, *Wiadomość historyczno-statystyczna*, s. 112.

35 A. PACEVIČIUS, *Vienuolynų bibliotekos*, s. 82.

36 VUB RS, F. 57-553-916: *Akta Wizyty Generalnej Klasztoru XX. Dominikanów Poporskiego Roku 1804*, k. 16–35.

37 VUB RS, F. 3-152: *Bibliotheca Conventus Poporcensis Ordinis Praedicatorum sub Priorectus Adm. Rndi. Patris S.T. Praesentati Raymundi Stasiniewicz conscripta Anno Domini 1834*.

nia warto zaznaczyć, iż działy były prawie podobne, czasami inaczej połączone³⁸. Bardzo duży księgozbiór posiadała biblioteka dominikanów połockich. Sporządzony w 1873 r., tj. osiem lat po kasacie klasztoru (1865), inwentarz biblioteki zawierał 11 735 książek³⁹. Jak zaznaczał gubernator witebski, do klasztoru połockiego została przeniesiona biblioteka ze skasowanego klasztoru w Zabiłach (również na terenie tej guberni)⁴⁰. Biblioteka dominikańska w Zabiłach służyła przede wszystkim zakonnikom, którzy pracowali jako nauczyciele w prowadzonej przez klasztor szkole powiatowej. *Rapport Ogulny Uniwersytetu i Szkół jego Wydziału przesłany JOXciu Kuratorowi Roku 1805* podawał, że w bibliotece klasztornej dominikanów prowadzących szkołę zabiłską „znayduie się rozmaitych dzieł 1200 odpowiadających wygodzie nauczycielow daiących nauki”⁴¹.

Dużo klasztorów miało jednak niewielkie księgozbiory. Biblioteka klasztoru na wileńskich Łukiszkach, według wizytacji z 1820 r., posiadała jedynie 26 woluminów, znacznie więcej miały biblioteki w Ostrowcu (144) i w Szumsku (192)⁴². Wielkość niektórych księgozbiorów dominikańskich w diecezji wileńskiej podaje także ks. Jan Kurczewski: według jego danych w bibliotece klasztoru Ducha Świętego znajdowało się 3480 woluminów (czyli tyle, ile podaje wizytacja z 1823 r.), w Dereczynie – 1143 tomy, w Słonimie – 470, w Różanymstoku – 600 i w Łyskowie – 1450⁴³. Ludwik Kondratowicz (ps. Władysław Syrokomla), uczeń w prowadzonej przez dominikanów szkole w Nieświeżu, we wspomnieniach z 1853 r. pisze, iż klasztor nieświeski posiadał małą bibliotekę, „złożoną z dzieł treści moralnej i ascetycznej”. „Nie przypominam – wspomina – czy się tam coś znajdowało z szacowności bibliograficznych, oprócz *Rymów* Kochanowskiego pierwszej edycji, i oddziału *prohibitów* religijnych, gdzie możeby się coś znalazło z pism różnowierczych z XVI wieku, które gorliwość ortodoksalna późniejszej epoki starała się wyniszczyć i palić”⁴⁴. Jan Chodźko natomiast podaje, że ów księgozbiór jest niewielki⁴⁵. Na przykład w Szumsku na księgozbiór składały się dzie-

38 VUB RS, F. 3-236: *Catalogus Librorum Conventus Polavenensis Ord. Praed. Sub Prioratu Ah.P.ST. [lecto]Iris Praedicatoris [Gene]r[a]llis Martini Rokocki comparatus Anno D[omi]ni 1828 Mensis Julii Die 26.*

39 VUB RS, F. 3-153: *Опись Латинским, Польским, Французским, Италиянским, Англинским, Русским, Немецким книгам и разного собер [...] хранящимся в библиотеке прежде бывшаго Полацкого Доминиканскаго монастыряб 1873.*

40 Por. M. SZULKIN, *Zamykanie bibliotek polskich na Litwie po roku 1863. Wygłoszone na zebraniu Związku Bibliotekarzy Polskich w Wilnie 24 września 1931 r.*, „Przegląd Historyczny”, 30, 1932, s. 86–87.

41 VUB RS, F. 2-KC 237: *Rapport Ogulny Uniwersytetu i Szkół jego Wydziału przesłany JOXciu Kuratorowi Roku 1805*, s. 258–259. Podobnie podaje również raport w następnym roku (VUB RS, F. 2-KC 31, s. 480–481), a nawet „Wiadomości o Uniwersytecie, gimnazjum, szkołach powiatowych, parafialnych, pensjach damskich i konwiktach” z roku 1807 także podawały, że biblioteka klasztorna przy szkole w Zabiłach liczyła 1200 dzieł „pomocnych do nauk” (VUB RS, F. 2-KC 238, s. 322), z informacji zawartych w tych „Wiadomościach...” w 1822 r. wynika natomiast, że biblioteka szkoły zabiłskiej liczy 4000 książek (*ibidem*, s. 1151).

42 LVIA, F. 694-1-3670: *Wizyty za rok 1820 w Dekanacie wileńskim, poboyskim, oszmiańskim*, k. 176–178v (Ostrowiec), 199v–200 (Szumsk); LVIA, F. 694-1-3671: *Akta wizytacji kościołów i klasztorów wileńskich*, k. 490–490v (Wilno-Łukiszki).

43 J. KURCZEWSKI, *Biskupstwo wileńskie*, s. 323–324.

44 W. SYROKOMLA, *Wędrowki po moich niegdyś okolicach. Wspomnienia, studia historyczne i obyczajowe*, Wilno 1853, s. 95–96.

45 J. CHODŹKO, *O niektórych kościołach na Litwie*, „Pamiętnik Religijno-Moralny”, seria 2, 4, 1859, 10, s. 365.

ła, które klasztorowi przekazały inne klasztory. *Kronika Kościoła i Klasztoru Szumskiego XX. Dominikanów położonego w Dyecezyi Wileńskiej Guberni Wileńskiej Powiecie Wileńskim Dekanacie Wileńskim Parafii Szumskiej*. 1848 podaje, że biblioteka „składa się z 219 voluminów ofiarowanych przez inne Klasztory, gdzie w Bibliotekach znajdowały się duplikaty”. Ubóstwo tej biblioteki – jak zaznacza owa *Kronika* – brało się stąd, że klasztor po 1812 r., a więc po wojnie napoleońskiej, nie był już w stanie wzbogacić się o nowe pozycje książkowe⁴⁶.

Jan Chodźko mówi jeszcze o bibliotekach dwóch klasztorów, mianowicie w Klecku i Zasławiu. Księgozbiór klecki zatem według jego danych był szczupły, zasławski natomiast już znacznie większy, gdyż liczył około 300 ksiąg⁴⁷. Ignacy Borejko Chodźko podaje, że księgozbiór zasławski liczył dokładnie 357 tomów. W ogóle Borejko, opisując stan klasztorów znajdujących się na terenie diecezji mińskiej około 1830 r., podał, jak liczne były w nich biblioteki. I tak w Stołpcach biblioteka liczyła tomów 79, w Mińsku – 153 („Zanotowano tylko 70 ksiąg teologicznych łacińskich i 83 w języku polskim o rozmaitej treści”), Ręczycy – 274, Pińsku – 889, Rakowie – 55, Duniłowiczach – 163, Klecku – 65, Chotajewiczach – 86 i w Drui – 247. Co do klasztorów w Nieświeżu i Chołopieniczach, wspominał, iż brak informacji o ich bibliotekach. Napisał natomiast, że w Ziembinie biblioteka liczyła jedynie kilka tomów, a było tak z powodu zniszczeń, jakie dotknęły klasztor w czasie wojny w 1812 r.⁴⁸

Jedną z przyczyn uszczuplenia księgozbiorów klasztornych były kataklizmy, np. powodzie czy pożary, a także działania wojenne. Podobnie bowiem wojna z 1812 r. zniszczyła klasztor dominikański w Werkach, a wraz z nim i bibliotekę. W wizytacjach z 1820 r. można przeczytać, iż „Nieprzyjaciel grabiąc Kościół z całego sprzętu, a klasztor ze wszelkiej ruchomości, nie przepuścił biblioteki, wytracając z niej książki”. Księża zostali wówczas wypędzeni, a w klasztorze była stajnia⁴⁹. Pożar w 1801 r. zniszczył natomiast bibliotekę klasztoru dominikańskiego w Brześciu Litewskim, tak że w 1820 r. było tylko 20 tomów⁵⁰. Podobny los spotkał bibliotekę dominikanów w wileńskich Łukiszkach; pożar w 1812 r. strawił niemal cały księgozbiór⁵¹. Akta wizytacji klasztoru z 1818 i 1820 r. podają liczby książek – pierwsze

46 VUB RS, F. 4-A 2438: *Kronika Kościoła i Klasztoru Szumskiego XX. Dominikanów położonego w Dyecezyi Wileńskiej Guberni Wileńskiej Powiecie Wileńskim Dekanacie Wileńskim Parafii Szumskiej*. 1848, k. 2.

47 J. CHODŹKO, *O niektórych kościołach na Litwie*, s. 384, 388.

48 I. B. CHODŹKO, *Diecezja mińska około 1830 roku*, cz. 2: *Struktury zakonne* (Materiały do Dziejów Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej i w Rosji, 6), Lublin 1998, s. 42, 45, 47, 49, 52–53, 55, 57, 59–60, 62–64. W. SYROKOMŁA, *Wędrowki po moich niegdyś okolicach*, s. 201, wspominając „dwupiętrowy skromny klasztor” dominikanów w Stołpcach, pisał: „nie zawierał zdaje się ani biblioteki – bo za taką uważać nie można kilkunastu xiąg wizytami kościelnymi objętych”. Na koniec stwierdza: „Z resztą zaci Ojcowie żyli tu przez lat górą dwieście, nie zostawisz po sobie żadnej głośniejszej pamiątki”. Liczbę dominikańskich księgozbiorów dla klasztorów prowincji litewskiej podaje A. PACEVIČIUS, *Vienuolynų bibliotekos*, s. 149–150.

49 LVIA, F. 694-1-3670: *Wizyty za rok 1820 w dekanacie wileńskim, poboyskim, oszmiańskim*, k. 708. Podobne informacje znajdujemy w *Kronice Kościoła i Klasztoru Werkowskiego XX. Dominikanów położonego w Dyecezyi Wileńskiej z 1848 r.*; dowiadujemy się z niej, że zbiór ksiąg biblioteki owego klasztoru spłonął w 1812 r. (tutaj *Kronika* odsyła do wizytacji z 1804 r.), a ponadto zaznaczono tam, że obecnie, tj. w 1848 r., biblioteka liczy zaledwie 243 księgi. Jeszcze sześć lat wcześniej (1842) klasztor skupował książki własnym nakładem, ale teraz liczba dzieł się nie zwiększała (VUB RS, F. 4-A 2601, k. 2).

50 LVIA, F. 694-1-4020: *Akta wizytacji kościołów i klasztorów grodzieńskich i dekanatu brzeskiego za rok 1820*, k. 639v.

51 I. M. KOZŁOWSKA, *Starodruki z biblioteki OO. Dominikanów z Wilna*, s. 53.

17, a drugie 25 książek – wymieniając ich tytuły⁵². Z pewnością przed pożarem księgozbiór był znacznie większy.

Jeżeli chodzi o klasztor nieświeski, to wizytator szkół w guberni mińskiej, Józef Twardowski, w aktach wizytacji generalnej odbytej w 1819 r. zaznaczył, iż znajdująca się w murach klasztornej biblioteka liczyła 2000 książek, jednak – jak pisze – „nie zdaje się, by to być mogło”. Zaznacza przy tym, iż katalogu nie widział i nie mógł „się od kogo zainformować, jakie ona zawiera dzieła”⁵³. Jego wątpliwości zdają się potwierdzać wcześniejsze raporty z wizyt tej szkoły. Już w 1782 r. Franciszek Bieńkowski nie podaje żadnych informacji o bibliotece, jedynie o znajdującej się przy szkole drukarni. Rok później Dawid Z. Pilchowski pisał, że w bibliotece miało znajdować się wiele książek starożytnych, „najwięcej teologicznych i ascetów, bez układu porządku, bez rejestru”⁵⁴.

Podobnie sprawa miała się w klasztorze nowogródzkim. Można przypuszczać, iż dominikanie, mimo prowadzenia szkoły, mieli niewielki księgozbiór. Kurator Uniwersytetu Wileńskiego, książę Adam Czartoryski, w jednym ze swoich sprawozdań z wizytacji szkoły w Nowogródku pisał, że posiada ona bardzo szczupłą bibliotekę. „Mają – pisał – tymczasowe pomieszczenie dzieła lubo w małej liczbie. Chęć nabycia więcej onych jest, ale nie ma na to szczególnych funduszy”⁵⁵. Jednak, jak zaznacza Lilia Kowkiel, ta „szczupła” biblioteka szkolna posiadała ponad 500 dzieł⁵⁶.

Klasztorne księgozbiory często były narażone na szkody z powodu niedbalstwa samych zakonników lub na kradzieże tzw. książkołapów, którzy wybierali z klasztornych księgozbiorów co cenniejsze egzemplarze i włączali do własnej biblioteki. Zakonnicy mogli część książek, które były im potrzebne do pracy naukowej czy duszpasterskiej, przechowywać we własnej celi. Tak więc brali książki na misje lub rekolekcje czy inne parafialne uroczystości, na które byli zapraszani⁵⁷. To właśnie oznaczają zapisy na niektórych książkach: „Pro

52 LVIA, F. 694-1-3671: *Akta wizytacji klasztorów w diecezji wileńskiej 1820–1822*, k. 490; LVIA, F. 694-1-4014: *Akta wizytacji klasztorów w diecezji wileńskiej 1818 r.*, k. 224.

53 J. TWARDOWSKI, *Wizytacja jeneralna szkół i zakładów edukacyjnych w guberni Mińskiej odbyta w roku 1819*, [w:] *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, t. 10, Kraków 1904, s. 335.

54 P. TRAFIŁOWSKI, *Biblioteki szkolne na terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1782–1792 w świetle raportów wizytatorów generalnych Komisji Edukacji Narodowej*, „Almanach Historyczny”, 5, 2003, s. 97.

55 LVIA, F. 1135-4-44: *Wizyty Uniwersytetu i jego wydziału odbyte przez J. O. Xięcia Kuratora [Adama Czartoryskiego] w latach 1818–1822*, k. 122.

56 L. KOWKIEL, *Czytelnictwo i księgozbiory prywatne na Nowogródzczyźnie w 1. połowie XIX wieku*, [w:] E. FELISIAK, E. KONOŃCZUK (red.), *Wilno i ziemia mickiewiczowskiej pamięci. Materiały III Międzynarodowej Konferencji w Białymstoku 9–12 IX 1998 w trzech tomach*, t. 1: *W kręgu spraw historycznych* (Biblioteka Pamięci i Myśli, 25, Non Omnis Moriar), Białystok 2000, s. 189.

57 Zob. L. ZAŁEWSKI, *Biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej a pisma Staszica*, Lublin 1928 (nadbítka z: Z. KUKULSKI (red.), *Stanisław Staszic 1755–1826. Księga zbiorowa z ilustracjami*, Lublin 1928). W ADK pod sygn. Wa 95 znajduje się książka pt. *Urządzenie dla Południowych i Nowo-wschodnich Pruss* (Wrocław 1797), która od końca zapisana jest przez dominikanów. Jest to *Książka do zapisywania pożyczonych Ksiąg z Biblioteki Klasztorney XX. Dominikanów Warszawskich od roku 1830*, zamieszczone są w niej nazwiska zakonników i innych czytelników, którzy wypożyczali książki. Przy niektórych wpisach odnotowano informację o zwroceniu książek. Wśród czytelników są wymienieni ojcowie kaznodziej, którzy w swoich celach trzymali biblioteczne książki dotyczące głównie Pisma Świętego i kaznodziejstwa. Taką księgę wypożyczeń prowadziły również biblioteki w Dereczynie (VUB RS,

Cella Patris Praedicatoris”, „Pro Cella Patrum Praedicatorum” itp.⁵⁸ W niektórych klasztorach bowiem kaznodzieja generalny był opiekunem biblioteki (np. w Niewirkowie na Wołyniu⁵⁹) lub w jego celi księgozbiór się znajdował (np. w Ostrowcu⁶⁰).

O kradzieżach czy innych formach pozyskania zbiorów z bibliotek klasztornych pisał już Joachim Lelewel. Podając, w jaki sposób Załuski wzbogacał swoją bibliotekę, zaznaczył, iż jednym ze źródeł pozyskania były biblioteki klasztorne, w tym należące do dominikanów⁶¹. Opisana jest również sprawa „odwiedzenia” dominikańskiej biblioteki w Krakowie przez Tadeusza Czackiego⁶². Jan Ambroży Wadowski omówił sprawę kradzieży biblioteki dominikanów lubelskich. Odwiedzający tę bibliotekę Czacki, Niemcewicz, Biernacki, Tretera, Działyński okradali ją z różnych „dzieł do historii polskiej, z rękopisów i edycji sławniejszych”. Wadowski podał nawet, że niektórzy wręcz całymi wozami książki zabierali. W ten sposób zbiory dominikańskie w Lublinie „szły w świat”⁶³. Czasami, jak w przypadku bibliofila piotrkowskiego Andrzeja Edwarda Koźmiana, książki z bibliotek klasztornych były pozyskiwane drogą legalną, jako zakup lub dar⁶⁴. Z pewnością do podobnych sytuacji dochodziło w bibliotekach dominikańskich na interesującym nas obszarze⁶⁵. Dodatkowym

F. 3-162: *Catalogus Bibliothecae Conventus Derecinensis Ordo Praedicatorum A.D. 1826*, b.p., gdzie znajduje się rubryka „Libri, qui postultivam conscriptionem Bibliothecae Conventus Derecinensis praetio comparati et portim, portim gratis illuvennerunt”), i Poporcju (VUB RS, F. 4-A-4442: *Księga zapisowa wydawanych ksiąg z Biblioteki Poporckiej roku 1844*; por. także A. PACEVIČIUS, *Vienuolynų bibliotekos*, s. 219–221).

58 Na pewno nie oznacza to, jak chcą niektórzy autorzy katalogów, że książki te należały do dominikanów (*Ordo Praedicatorum*), jak to wynika z ich indeksów (zob. np. V. RAČIUS, *Vilniaus universiteto bibliotekos elzeyvrai katalogas* (Lietuviškai knygai, 450), Mokslas 1994, s. 298; N. FEIGELMANAS, I. DAUGIRDAITĖ, P. RAČIUS, *Vilniaus universiteto bibliotekos paleotipai katalogas* (Fontes Historiae Universitatis Vilnensis), Vilnius 2003, s. 936). Występujące określenie *praedicatoris* (*praedicatorum*) w tym wypadku nie oznacza nazwy zakonu, do którego miałyby należeć książki, ale przeznaczenie dla ojców kaznodziejów (*Patris Praedicatoris*), którzy przecież byli w różnych zakonach. Napisy takie można było znaleźć także m.in. na książkach bibliotek bernardyńskich (por. E. LENART, *Biblioteki bernardyńskie w Polsce od 2. połowy XV do końca wieku XVIII*, [w:] W. F. MURAWIEC, D. A. MUSKUS (red.), *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności OO. Bernardynów w Polsce (1453–2003)*, Kalwaria Zebrzydowska 2006, s. 660–661).

59 „Takowa Biblioteka mieści się na Łoży Kościelnej nad Skarbcem w Wieżycze na Wieży południowej. Klucz od niej u Mieścowego Kaznodziei” (Державний Архів Житомирської Облaсті (dalej: ДАЖО), Ф. 90, оп. 1, спр. 707, k. 3v).

60 VUB RS, F. 4-A-1454: *Inwentarze Konwentu Ostrowieckiego OO. Dominikanów*, k. 205.

61 J. LELEWEL, *Bibliograficznych ksiąg dwoje*, t. 2, s. 110.

62 J. A. KOSIŃSKI, *Doskonały księgołap. Wizyta Tadeusza Czackiego w bibliotece dominikanów krakowskich*, „Roczniki Biblioteczne”, 2, 1960, 1/2, s. 223–229. Zob. także I. PIETRZKIEWICZ, *Stan krakowskich bibliotek klasztornych w latach 1795–1815*, [w:] J. JAROWIECKI (red.), *Kraków – Lwów: książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX wieku*, t. 6, cz. 1 (Prace Monograficzne – Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, 366), Kraków 2003, s. 212–220.

63 Zob. J. A. WADOWSKI, *Kościół lubelskie na podstawie źródeł archiwalnych*, Kraków 1907, s. 192–196; por. E. SŁODKOWSKA, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815–1830* (Z Dziejów Kultury Czytelniczej w Polsce, 11), Warszawa 1996, s. 80.

64 Por. A. CHAMERA-NOWAK, *Biblioteka Andrzeja Edwarda Koźmiana w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, 15, 2004, s. 198–199, 215, 233, 235–236, 248.

65 Zob. R. MARCINIAK, A. MĘŻYŃSKI, *Polskie biblioteki wielkoziemiańskie (rodowe, ordynackie, fundacyjne) w okresie zaborów*, cz. 2, „Studia o Książce”, 16, 1986, s. 241–242. Szerzej na temat tej formy pozyskania książek do bibliotek rodowych zob. J. PACHOŃSKI, *Drukarze, księgarze i bibliofile krakowscy. 1750–1815*, Kraków 1962, s. 235–261; J. A. KOSIŃSKI, *Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*, Wrocław 1971, s. 67–75.

impulsem takiego postępowania było to, że często zakonnicy odpowiedzialni za bibliotekę o nią nie dbali. Wspominany już Ignacy Borejko Chodźko, opisując klasztor dominikański w Stołpcach, odnotował, iż w bibliotece klasztornej „książki nie są porządnie utrzymane, prawie w każdej brakuje początku i końca”⁶⁶.

Najpoważniejsze jednak straty księgozbiorom klasztornym przyniosły kasaty. Na terenie Królestwa Polskiego pierwsze większe konfiskaty klasztornych zbiorów bibliotecznych nastąpiły cztery lata po utworzeniu Królestwa. Odpowiedzialny za ich przeprowadzenie był Samuel Bogumił Linde. Wówczas książki ze skasowanych przez władze Królestwa klasztorów zostały przewiezione do Warszawy, by wzbogacić zasób Biblioteki Uniwersyteckiej. Na szczęście wśród kasowanych klasztorów nie było żadnego dominikańskiego. Nie znaczy to jednak, że Linde nie zabrał książek z bibliotek dominikańskich. Tak było np. w Gidlach czy Sandomierzu⁶⁷. Dopiero konfiskaty po 1832 r. w wyraźny sposób – co było już zaznaczone – dotknęły Zakon św. Dominika. Można przypuszczać, że zarówno dzięki Lindemu, jak i za sprawą późniejszych kasat w 1832 r. część bibliotek i opisujące je katalogi bądź inwentarze trafiły do Biblioteki Publicznej w stolicy Królestwa. Kiedy po powstaniu listopadowym konfiskowano Warszawską Bibliotekę Publiczną, by przewieźć ją do Petersburga, odpowiedzialni za to Aleksander Krasowski i Dymitr Popow w *Przeglądzie znalezionych w Warszawskiej Bibliotece Publicznej katalogów i rejestrów książek, nabytych od roku 1817* zaznaczyli, iż brak katalogów bibliotek ze zlikwidowanych w 1819 r. klasztorów. „Wg oświadczenia pana Zaorskiego – piszą – 38 spisów tych książek przekazano do Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Liczba książek zabranych z klasztorów wynosiła około 50 tysięcy tomów”⁶⁸. Interesująca jest jednak uwaga Piotra Bańkowskiego, iż przy likwidacji wielu ważniejszych bibliotek czy archiwów, jak np. Archiwum Koronnego, bibliotek w Nieświeżu, Krzemieńcu, Puławach i Dereczynie, księżnice te posiadały spisy przejmowanych książek czy dokumentów archiwalnych. Inne niestety, m.in. Biblioteka Publiczna w Warszawie, takowych nie miały; „były tam jednak – pisze Bańkowski – katalogi zwiezionych do niej w r. 1819 księgozbiorów klasztornych”⁶⁹. Część Biblioteki Publicznej została wywieziona, a część zgorzała w ogniu. W takiej sytuacji, wydaje się, bezpieczniejsze byłoby dla książek pozostawienie ich w bibliotekach klasztornych. Stało się niestety inaczej i wiele tomów przepadło bezpowrotnie⁷⁰.

66 I. B. CHODŹKO, *Diecezja mińska około 1830 roku*, cz. 2: *Struktury zakonne*, s. 42.

67 Zob. E. SŁODKOWSKA, *Biblioteki w Królestwie Polskim 1815–1830*, s. 62–97; T. MOSKAŁ, *Zbiory bibliotek kościelnych diecezji sandomierskiej przejęte przez Samuela Bogumiła Lindego w 1819 roku*, [w:] J. WALKUSZ (red.), *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, t. 4, Lublin 2005, s. 219–236. Dla dziejów bibliotekarstwa polskiego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim źródła wydał M. ŁODYŃSKI, *Materiały do dziejów państwowej polityki bibliologicznej w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim 1807–1831* (Książka w Dawnej Kulturze Polskiej, 8), Wrocław 1958. Na temat sytuacji bibliotekarstwa, m.in. kościelnego, pod zaborami zob. także K. MAŁECZYŃSKA, *Książki i biblioteki w Polsce zaborów* (Książki o Książce), Wrocław 1987; L. ZALEWSKI, *Biblioteka seminarium duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*, Warszawa 1926 (o bibliotekach dominikańskich – s. 58–65).

68 Por. Z. STRZYŻEWSKA, *Konfiskaty warszawskich zbiorów publicznych po Powstaniu Listopadowym. Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego i Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Materiały i dokumenty z archiwów rosyjskich* (Polskie Dziedzictwo Kulturalne, Seria C, Materiały i Dokumenty), Warszawa 2000, s. 39.

69 P. BAŃKOWSKI, *Rękopisy rewindykowane przez Polskę z Z.S.R.R. na podstawie Traktatu Ryskiego i ich dotychczasowe opracowania*, Kraków 1937, s. 22.

70 M. ŁĘTOWSKI, *Wiadomość krótka o bibliotekach i zbiorach książek polskich za naszego wieku: jak i gdzie, u kogo?*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 6, 1963, s. 350–351.

Na terenie Ziem Zabrzanych sytuacja wyglądała podobnie⁷¹. Ogłoszony w 1832 r. ukaz *O zniesieniu niektórych klasztorów...* przyczynił się do zakończenia rozwoju bibliotek klasztorowych. Księgozbiory zaczęły ulegać rozproszeniu. Biblioteki 42 skasowanych klasztorów weszły pod zarząd Izby Skarbu Państwowego, którą bardziej interesowały kosztowności klasztorne niż książki. Książki „świeckie” trafiały do bibliotek szkolnych i Muzeum Archeologicznego w Wilnie, „religijne” przekazywano seminariom duchownym, a tzw. zastrzeżone przez Komitet Cenzury książki pojechały do Petersburga⁷². Obecnie spora część biblioteki dominikańskiej klasztoru Ducha Świętego w Wilnie i klasztoru w Grodnie znajduje się w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego. Opublikowany katalog tzw. paleotypów z tej biblioteki pokazuje, iż zbiory te były niczego sobie. Ponadto w jej zasobach są pojedyncze pozycje z innych klasztorów, głównie prowincji litewskiej⁷³. Potwierdza to także źródło, jakim jest spis książek z bibliotek poklasztorowych, które zostały włączone do nowo powstałej Biblioteki Publicznej w Wilnie⁷⁴.

Zbiory biblioteki klasztoru grodzieńskiego trafiły do biblioteki gimnazjum. Duża część dominikańskiego księgozbioru znajduje się obecnie w bibliotece Państwowego Muzeum Historyczno-Archeologicznego w Grodnie. Edward Chwalewik wspomina, iż na 3000 woluminów 905 pochodziło właśnie z dominikańskiej biblioteki⁷⁵. Ponadto w guberni grodzieńskiej przejęto książki ze skasowanych w 1832 r. klasztorów dominikańskich w Elnie

71 Konfiskatę mienia kościelnego, głównie bibliotek poklasztorowych, omówił m.in. B. USSAS, *Z dziejów grabieży i niszczenia polskiego mienia kościelnego*.

72 A. PACEVIČIUS, *Biblioteki klasztorne na Litwie*, s. 372.

73 Są tam np. paleotypy z następujących klasztorów dominikańskich: Ostrów, Dereczyn, Grodno, Kowno, Kleck, Krasnybór, Kraków, Lublin, Poporcie, Rosienie, Różany, Stonim, Stołpce, Wilno, Wilno-Łukiszki, Zabiały (zob. N. FEIGELMANAS, *Lietuvos inkunabulai*, Vilnius 1975, *passim*; V. RAČIUS, *Vilniaus universiteto bibliotekos*; N. FEIGELMANAS, I. DAUGIRDAITĖ, P. RAČIUS, *Vilniaus universiteto bibliotekos*). W. TATARKIEWICZ, *Materjały do dziejów nauczania filozofii na Litwie*, [w:] *Archiwum Komisji do badań historii filozofii w Polsce*, t. 2, cz. 2, Kraków 1926, s. 1, 6, omawiając studia filozoficzne w WKL, odwołuje się głównie do rękopisów filozoficznych, które w XIX w. znalazły się w zasobach Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, m.in. pochodzących z klasztorów dominikańskich, takich jak: Chotajewicze, Grodno, Mińsk, Orsza, Poporcie, Szklów, Zabiały, czy do skryptów profesorów kolegów dominikańskich w Wilnie, Zabiałach, Poporciu, Rosieniach, Nieświeżu, Dereczynie, Mińsku i Pińsku. Zob. np. rękopisy z biblioteki klasztornej w Szklowie (VUB RS, F. 3-1218; F. 3-914; F. 3-842; F. 3-1271; F. 3-1326) i w Zasławiu (VUB RS, F. 3-514).

74 Zob. VUB RS, F. 3-165: *Каталог наличным книгам по части Духовной составленный комитетом для распределения помонастырских библиотек, установленным в г. Минске [...] 1841 года (закрытые 1841 году)*, k. 28–29 (Chotajewicze), 30–33 (Chołopienicze), 34–34v (Stołpce), 35–38v (Zasław), 47–47v (Raków), 51–52v (Rzeczycza), 63–63v (Kleck), 66–67v (Mińsk), 76–79v (Druja). Por. U. PASZKIEWICZ, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510–1939)*, s. 41, 44, 142, 194, 205–206, 212; A. PACEVIČIUS, *Biblioteki klasztorne na Litwie*, s. 372. Por. także inny podobny katalog – LMAB RS, F. 22-29: *Каталог книгам для публичной библиотеки, составленный Комитетом для распределения помонастырских библиотек, установленным в Губернском городе Минске 1841 года*.

75 E. CHWALEWIK, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie*, t. 1: A–M, Warszawa-Kraków 1926 (reprint Kraków 1991), s. 114. Zob. także B. I. ШОЦК, А. I. САУЧУК, Г. Г. ПАУЛОУСКАЯ (аўт.-склад.), *Каталог выданняў XV–XVI стагоддзяў. З фондаў Гродзенскага дзяржаўнага гісторыка-археалагічнага музея*, Слонім 2003. O losach części księgozbioru klasztoru grodzieńskiego, który początkowo znalazł się w grodzieńskim gimnazjum państwowym i którego część w okresie międzywojennym włączono do zasobów nowo tworzącego się wówczas Muzeum w Grodnie, pisał J. JODKOWSKI, *Muzeum w Grodnie. Zarys dziejów powstawania i rozwoju 1920–1922*, Grodno 1923, s. 8, 10, 14–15).

(382 tomy) i Wasiliszkach (297 tomów), które wraz z książkami z innych klasztorów – karmelitów w Lidzie (251) i Żołądka (163) oraz franciszkanów w Szejbakpolu (283) i kanoników laterańskich w Krzemienicy (1435) – trafiły pod zarząd radcy guberni. Biblioteki znajdowały się również w innych klasztorach, które na terenie tej guberni podległy kasacie, mianowicie: w Połonce, Walówce, Buchowiczach i Koniuchach⁷⁶. Jednak losy ich księgozbiorów nie są znane. Książki z klasztoru w Poporciu, które zapakowano w 54 paki zbite w deski, zostały wysłane w 1864 r. do Zarządu Kuratorium Naukowego w Wilnie⁷⁷.

Do innych bibliotek byłego ZSRR trafiała część książek początkowo przekazanych Carskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu, a także zapewne wiele książek bezpośrednio po kasatach. Niektóre katalogi, jak np. katalog rękopisów Biblioteki Narodowej im. Wernadskiego w Kijowie, podając proveniencje, wskazuje na dominikańskie pochodzenie części zbiorów. Do biblioteki tej książki trafiały np. przez seminarium duchowne w Żytomierzu, a nawet przez Sobór św. Zofii w Kijowie⁷⁸.

Niestety wiele książek uległo całkowitemu zniszczeniu. Jeszcze w XVIII w. pożar strawił biblioteki dominikańskie w Łucku (1703), Nowogródka (1751), Wilnie i Oszmianach (1797)⁷⁹. W pierwszych dekadach XIX w. spłonęły przeciw księgozbiory klasztoru św. św. Filipa i Jakubów na wileńskich Łukiszkach, o czym była już mowa. Wspominaliśmy też o zniszczeniu biblioteki w Werkach. Dewastacji ulegały również książki, które zostawały na pastwę losu, złodziei i pogody w murach skasowanych klasztorów. „Izczęły” – jak zaznacza ks. Ussas – księgozbiory dominikańskie w Ziembinie, Połonce i Buchowiczach, z liczącego natomiast 865 woluminów księgozbioru klasztoru w Mereczu 538 książek zginęło w niewyjaśnionych okolicznościach⁸⁰.

II

Konieczność sporządzania inwentarzy, czyli spisywania książek, jakie znajdowały się w klasztornej bibliotece, wynikała z zakonnego ustawodawstwa. Reguły dominikańskie nakazywały robienie spisów książek⁸¹. Można przypuszczać, że nie zawsze wywiązywano się z tego nakazu, skoro kapituły prowincjalne o tym przypominały. Tak było np. na kapitule prowincjalnej w Przemyślu w 1609 r. Każdemu klasztorowi nakazywała ona sporządzić inwentarz majątku w dwóch egzemplarzach. Jeden przekazywano do archiwum klasztoru,

76 P. KUBICKI, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny*, cz. 2, t. 4, s. 354–355.

77 WOŁYŃIAK [J. M. GIŻYCKI], *Zniesione kościoły i klasztory rzymskokatolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nova Polonia Sacra”, 1, 1928, s. 16.

78 Zob. np. Б. ЗДАНЕВИЧ (уклад), *Академія Наук Української РСР. Центральна Наукова Бібліотека. Каталог Інституції*, Київ 1974, *passim*.

79 M. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ, *Biblioteki i bibliotekarstwo zakonne*, s. 104.

80 B. USSAS, *Z dziejów grabieży i niszczenia polskiego mienia kościelnego*, s. 196.

81 Warto zaznaczyć, iż nawet współczesne ustawodawstwo dominikańskie zaleca opiekę nad biblioteką prowincjałowi, który jest zobowiązany do jej wizytowania. Tak zresztą było w wielu innych zakonach w wiekach wcześniejszych.

drugi – do archiwum prowincji⁸². Dzięki temu zachowało się ponad 20 inwentarzy bibliotek różnych klasztorów dominikańskich prowincji polskiej z początku XVII w.⁸³

Pytanie, jakie się pojawia, brzmi: czy wszystkie klasztory posiadały inwentarze swoich majątków, w tym bibliotek? Wydawałoby się, że tak robiono, ale gdy przyjrzymy się lubelskiemu klasztorowi dominikanów, uświadomimy sobie, że mogło być zupełnie odwrotnie. Kiedy po skasowaniu tego klasztoru władze chciały przejąć bibliotekę, okazało się, że nie ma żadnego inwentarza. Wówczas zatrudniono specjalistę, który takowy spis książek skasowanego właśnie klasztoru miał przygotować. To miało bowiem ułatwić konfiskatę biblioteki i przetransportowanie jej do Petersburga⁸⁴. Można zatem przypuszczać, iż nie wszyscy bibliotekarze klasztorni wywiązywali się z obowiązku sporządzania inwentarzy.

Przyglądając się niektórym inwentarzom, można mieć jednak wątpliwości co do zawartych w nich informacji. Nie dotyczą one tytułów pozycji, lecz raczej ich liczby. Ponadto nie zawsze zakonnicy podawali rzeczywisty stan księgozbiorów bibliotecznych, zwłaszcza gdy przygotowywali go dla wizytatorów⁸⁵. Odkrycie kilku inwentarzy z tego samego klasztoru pozwoliłoby prześledzić zarówno ewolucję biblioteki, jak i zainteresowania książką w różnych okresach. Już po zasobach księgozbiorów klasztornych widać, iż kładziono różny nacisk na studia, czytelnictwo. W klasztorach, w których mieściło się zakonne studium czy prowadzono szkołę publiczną, zbiory biblioteczne były bogatsze i bardziej różnorodne, zawierały wiele pozycji nie tylko o tematyce kościelnej, ale także z tzw. dziedzin świeckich, jak historia powszechna, matematyka, medycyna czy geografia. Księgozbiory konwentów podrzędnych natomiast – liczące zaledwie kilka lub kilkanaście tomów – składały się głównie z pozycji dotyczących Pisma Świętego, teologii dogmatycznej, moralnej i ascetycznej oraz kaznodziejstwa.

Przyglądając się trzem bibliotekom klasztorным, które znajdują się w różnych prowincjach – polskiej, ruskiej i Kongregacji bł. Czesława na Śląsku – zobaczymy, że struktura księgozbiorów była podobna, podobny był również zakres literatury, jaką gromadzili dominikanie. Wyróżniały je pewne pozycje, których posiadanie wynikało ze specyfiki danego miejsca: klasztory Kongregacji bł. Czesława gromadziły książki w języku niemieckim, w klasztorach wschodnich można było natomiast spotkać się czasami z książką cyryliczną lub litewską. Duża natomiast część zbiorów klasztorów polskiej prowincji była w języku polskim, choć należy dodać, że we wszystkich tych klasztorach nie brakowało pozycji w języku łacińskim, a także włoskim i francuskim.

Inwentarze przybierały różną postać. Niektóre z nich były bardzo obszerne, co wynikało z bogatego księgozbioru. Układ inwentarza oparty był zazwyczaj na poszczególnych

82 K. ZAWADZKA, *Biblioteka klasztoru dominikanów we Wrocławiu (1226–1810)*, [w:] J. KŁOCZOWSKI (red.), *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. 2, Warszawa 1975, s. 333.

83 Są to inwentarze bibliotek klasztorów w: Bochni, Brześciu, Chełmie, Gdańsku, Hrubieszowie, Janowie, Kościanie, Lublinie, Łucku, Opolu, Oświęcimiu, Piotrkowie, Samborze, Sejnach, Sieradzu, Sochaczewie, Środzie, Wilnie, Włodzimierzu Wołyńskim, Wrocławiu, Żmigrodzie i Żninie.

84 M. RADWAN, *Deportacja księgozbioru lubelskich dominikanów (1886–1888)*, [w:] A. KRAWCZYK, E. JÓZEFOWICZ-WISIŃSKA (red.), *Lublin a książka*, Lublin 2004, s. 287–292.

85 M. PIDŁYPCZAK-MAJEROWICZ, *Księgozbiory zakonne w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu*, s. 282.

działach. Jedynie w przypadku inwentarzy krótkich, zawierających zaledwie kilkanaście pozycji, nie stosowano takiego układu. W większości tych dokumentów znajduje się dział obejmujący książki dotyczące nauki św. Tomasza z Akwinu, który – jak wiadomo – był chlubą Zakonu Kaznodziejskiego i głównym Mistrzem, którego studiowano. Następnie można wyszczególnić pisma Ojców Kościoła, Pismo Święte, książki z zakresu teologii moralnej, dogmatycznej, historii Kościoła, a przede wszystkim ascetyki i kaznodziejstwa. Te dwie ostatnie dziedziny w większości inwentarzy stanowią zasadniczą część. Widać więc, iż zawartość większości bibliotek klasztornych była nastawiona na życie ascetyczne i pracę kaznodziejską. W wielu inwentarzach był jeszcze jeden dział, zwany „Libri prohibiti”, obejmujący dzieła znajdujące się na indeksie ksiąg zakazanych. Korzystać z nich mogli tylko ci zakonnicy – głównie magistrowie i doktorzy teologii – którzy otrzymali na to specjalne zezwolenie⁸⁶.

Najczęstszą praktyką było układanie pozycji według działów. W klasztorze w Poporciu inwentarz biblioteczny był ułożony według następujących działów: „Biblia, SS. Patres et Expositores” – 55 pozycji, „Ius Canonicum” – 40, „Theologi Scholastici” – 137, „Theologi Morales” – 49, „Concionatores et catechisti” – 265, „Ascetae” – 111, „Historici” – 81, „Ius Civile” – 55, „Philosophi et Mathematici” – 131, „Geographi” – 12, „Poetae” – 26, „Grammatici” – 32, „Rethorici” – 41, „Libri Prohibiti” – 21 oraz pisma periodyczne – 22 (17 to „Kurier Litewski” z lat 1814–1833)⁸⁷. Podobnie przedstawia się inwentarz biblioteki klasztoru w Poławieniu: „Libri Ascetici” (129 tomów), „Concionatores” (168), „Theologici et Controversi” (67), „Historia et Geographia” (66), „Literatura” (62), „Iuristici” (17), „Philosophici, Phisici et Mathematici” (29), „Biblia Sacra et Catechisti” (31) i „Medici” (4)⁸⁸. W Połocku natomiast sporządzony już późno, w 1873 r., a więc osiem lat po kasacji klasztoru, inwentarz biblioteczny podzielony został według języków. Nawięcej pozycji jest w języku łacińskim (5070 tomów), a potem kolejno – francuskim (2563), polskim (1949), niemieckim (1265), rosyjskim (306), włoskim (138) i angielskim (11). Oddzielna grupa książek, którą wyróżniał *Opis...*, składała się z leksykonów (106 tomów), z „Востогныхъ Библий” (27), „Книгъ писанныхъ” (247) i rękopisów (53)⁸⁹.

Oczywiście zrozumiałe jest, iż w małych klasztorach, gdzie i księgozbiory nie były liczne, ten podział był zupełnie inny. Właśnie w mniejszych bibliotekach podział ksiąg mógł do-

86 Por. I. PIETRZKIEWICZ, *Prohibita w zbiorach Biblioteki Bożego Ciała, kanoników regularnych w Krakowie*, [w:] M. KONOPKA, M. ZIĘBA (red.), *Bibliologia, literatura, kultura. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Waławie Szeleńskiej*, Kraków 1999, s. 75–89.

87 VUB RS, F. 3-152: *Bibliotheca Conventus Poporcensis Ordinis Praedicatorum sub Priorectus Adm. Rndi. Patris S.T. Praesentati Raymundi Stasiniewicz conscripta Anno Domini 1834*. Warto zauważyć, iż zawarty w aktach wizytacji wykaz książek, nawet według działów, nie zawsze oddaje właściwy układ katalogu. Akta z 1804 r. mają bowiem następujący podział: księgi duchowne (236 tomów), kaznodziejskie (101), „starodawnych Mędrców” (79), teologiczne (36), filozoficzne (33), historyczne (109), z retoryki (59), tzw. „rozmaite” (115) i gramatyczne (254). Widać nawet, iż liczby tytułów z danej dziedziny są inne; niektóre wzrosły, inne natomiast, jak np. w przypadku historii, zmalały.

88 VUB RS, F. 3-236: *Catalogus Librorum Conventus Polavenensis Ord. Praed. Sub Prioratu Ah.P.ST. L[ect]o[r]is Praedicatoris G[ene]r[al]is Martini Rokocki comparatus Anno D[omi]ni 1828 Mensis Julii Die 26*.

89 VUB RS, F. 3-153: *Опись Латинским, Польским, Французским, Италиянским, Англинским, Русским, Немецким книгам и разного собер*.

konywać się według ich formatu, z czym spotykamy się w bibliotece klasztoru w Wysokim Dworze, której inwentarz został zapisany w aktach wizytacji z 4 IX 1804 r.⁹⁰

Zdarzało się jednak również tak, iż wymieniony inwentarz pełnił jednocześnie funkcję katalogu. Podawał on półkę, na której dana pozycja się znajdowała. Na przykład w liczącej 734 tytuły bibliotece w Dereczynie, jak to wynika z katalogu z 1812 r., zastosowano układ działów, dodatkowo oznaczony literami alfabetu od A do R⁹¹. Tymi literami oznaczono również półki w bibliotece. Dzięki temu można było łatwo się domyśleć, gdzie danej książki należy szukać.

Czasami inwentarze stanowią oddzielną całość, jeden dokument, innym razem są włączone do innego, będąc jego integralną częścią. Tak jest np. w przypadku wizytacji kanonicznych, sprawozdań czy inwentarzy kościelnych, które są po prostu spisem wszystkich dóbr ruchomych i nieruchomych oraz praw i obowiązków kościoła i probostwa, a w wypadku zakonów – również klasztoru. Mam tu na uwadze zwłaszcza wizytacje kanoniczne.

Trzeba zaznaczyć, iż tego rodzaju dokument jest charakterystyczny przede wszystkim dla kościołów i parafii diecezjalnych, będących pod jurysdykcją biskupa danej diecezji. Księgi z protokołami wizytacyjnymi posiadamy jednak dopiero z drugiej połowy XVI w. Wizytacje parafii były dwojakiego rodzaju: zewnętrzne i wewnętrzne. Efektem pierwszego typu wizytacji był więc inwentarz parafii, zawierający opis kościoła, zakrystii, skarbcza, biblioteki parafialnej, majątku kościelnego, budynków i beneficjum plebańskiego, innych beneficjów (o ile przy kościele istniały), cmentarza, kaplic w parafii, szkoły, szpitala dla ubogich; poza tym przedstawiał stan religijno-moralny wiernych. Wizytacja wewnętrzna polegała na spisaniu protokołu o prowadzeniu się proboszcza i innych kapłanów. Czasami był to oddzielny dokument, innym razem włączano go do inwentarza parafii, tworząc jeden akt wizytacji⁹². To drugie rozwiązanie jest najczęstsze w wizytacjach dziewiętnastowiecznych. Klasztory, z racji swej egzempcji, czyli wyłączenia spod jurysdykcji biskupa, nie podlegały tej wizytacji. Oczywiście były wyjątki. Dopiero pod koniec XVIII w. klasztory zostały poddane jurysdykcji biskupów i od tej pory we wszystkich klasztorach przeprowadzano wizytacje kanoniczne⁹³. Tak więc zachowane po nich akta są bardzo istotne i wartościowe dla studiów nad inwentarzami bibliotecznymi czy w ogóle bibliotekami klasztorowymi.

Gdy przyjrzymy się niektórym aktom wizytacji, to zobaczymy, że właśnie taki charakter ma część tego dokumentu. Nie brak tam wzmianek o bibliotekach, a nawet całych spisów

90 VUB RS, F. 57-553-286: *Dziąło się czasu Generalnej Wizyty w Wysokim Dworze w klasztorze XX. Dominikanów Dnia 4 września 1804 Roku*, k. 5v–7v.

91 VUB RS, F. 3-162: *Catalogus librorum Conventus Derecinensis Ord. Praedicatorum 1812*.

92 O aktach wizytacji zob. S. LIŃAK, *Akta wizytacyjne parafii z XVI-XVIII wieku jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe KUL”, 5, 1962, 3 (19), s. 41–58; *idem*, *W sprawie publikacji i rejestracji akt wizytacji kościołów i parafii*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 14, 1967, 14, s. 133–149; H. E. WYCZAŃSKI, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989, s. 256–260; A. Л. ЗІНЧЕНКО, *Акты візитації монастирів і костелів 18 - 19 ст. як історичне джерело*, „Подільська старовина”, 1993, s. 205–213. Ogólnie na temat źródeł do dziejów Kościoła katolickiego i zakonów w Polsce zob. S. LIBROWSKI, *Źródła do wewnętrznych dziejów Kościoła w Polsce w rękopiśmiennych zbiorach kościelnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 7, 1963, s. 77–94.

93 H. E. WYCZAŃSKI, *Przygotowanie do studiów*, s. 312.

księgozbiorów, z tytułami i autorami; czasami jedynie podano liczbę ksiąg lub zestawienia biblioteczne⁹⁴. Zdarza się oczywiście i tak, że wizytacje ani słowem nie wspominają o istnieniu biblioteki w danym klasztorze, a tym bardziej brak inwentarza bibliotecznego, czy chociażby liczby znajdujących się w klasztorze książek. Jako przykład można podać wizytacje klasztoru dominikańskiego w Lachowcach (obecnie Biłogirja) na Wołyniu; sporządzone w latach 1824–1829 akta wizytacji tego klasztoru o bibliotece milczą⁹⁵. Nie wynika to z braku biblioteki; najwidoczniej przygotowujący owe dokumenty wizytator biskupa łucko-żytomierskiego po prostu nie uznał takiej informacji za istotną. Jeszcze w 1823 r. piszący protokół wizytacyjny klasztoru lachowskiego biblioteki nie pominął, podał nawet jej inwentarz⁹⁶. Na szczęście zachowała się wizytacja tego klasztoru z 1837 r., bardzo ważna dla badacza bibliotek klasztornych, gdyż na 13 kartach zapisanych po obu stronach (a więc na 26 stronach) zamieszczono cały inwentarz owej biblioteki⁹⁷.

Materiał źródłowy dotyczący w ogóle Kościoła rzymskokatolickiego na Ziemiach Zabranym Imperium Rosyjskiego w polskich archiwach i bibliotekach jest szczątkowy⁹⁸. Więcej dokumentów mają archiwa i biblioteki państw wschodnich, które niegdyś wchodziły w skład państwa polsko-litewskiego. Bogate w interesujące nas materiały są archiwa na Litwie, Ukrainie i Białorusi. Duża część, jak wiadomo, trafiła także do archiwów i bibliotek rosyjskich, np. w Moskwie czy Petersburgu. Tam głównie należy szukać również interesujących nas inwentarzy bibliotecznym czy akt wizytacji. Niewielka tylko ich liczba trafiła do Polski w postaci mikrofilmów i fotokopii (np. z Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum ZSRR w Leningradzie czy z Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Litewskiej Republiki Radzieckiej w Wilnie)⁹⁹.

Oprócz inwentarzy bibliotecznym i wizytacji w zachowanym materiale źródłowym znajduje się wiele innych przekazów, w których sporo miejsca poświęcono dominikańskim biblio-

94 Por. U. PASZKIEWICZ, *Wybrane problemy dokumentacji zbiorów bibliotecznym*, s. 73.

95 ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, сnp. 597, к. 1–6v (z 1824 r.); сnp. 648, к. 1–6v (z 1825 r.); сnp. 704, к. 1–5 (z 1826 r.); сnp. 757, к. 1–6v (z 1827 r.); сnp. 810, к. 1–6v (z 1828 r.); сnp. 860, к. 1–6; сnp. 861, к. 1–6 (oba to akta wizytacji klasztoru z 1829 r.) (kopie wszystkich tych akt znajdują się w ADK).

96 ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, сnp. 551 (kopia w ADK, Lch 2).

97 ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, сnp. 1072, к. 23v–36v (kopia w ADK).

98 H. KRAJEWSKA, *Księgi metrykalne i inne akta z archiwów urzędów parafialnych i gmin wyznaniowych z terenów tzw. zabużańskich*, [w:] T. ZIELIŃSKA (red.), *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator po zasobie*, Warszawa 1992, s. 158; Z. KRUPSKA, *Parafie rzymskokatolickie archidiecezji lwowskiej, diecezji łuckiej, pińskiej i przemyskiej (grupa zespołów)*, [w:] F. RAMOTOWSKA (red.), *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, t. 2: *Epoka porozbiorowa*, Warszawa 1998, s. 600.

99 Zob. np. *Katalog mikrofilmów i fotokopii poloników z archiwów zagranicznych*, z. 8, oprac. J. GODLEWSKA, B. KUBICZEK, Warszawa 1992, s. 51 (Fond 821: Departament Spraw Duchownych Wyznań Obcych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, opis 1402: Regesty Kapituły Żmudzkiej y innego Duchowieństwa przy Katedrze znajdującego się oraz po Parafiach y innych miejscach przebywającego – Funduszach, na koniec o Zakonnych Zgromadzeniach Oboiey Płci Infirmariów w szpitalach pod Alfabetem Sporządzony, 1804 [sygn. F. 821, op. 125, nr 3158, kl. mikr. 1218]), s. 74 (Fond 525, opis 1528: Inwentarz biskupstwa Żmudzkiego, 1740 r. [sygn. F. 525, op. 8, nr 622, kl. mikr. 78]; Fond 669, opis 1530: Wizyty klasztorów płci oboiey Dyecezji Żmudzkiej [sygn. F. 669, op. 2, nr 228, kl. mikr. 472], opis 1531: Materiały dotyczące J. Prekrera, sekretarza Konsystorium rzymsko-katolickiego w Telszewie, 1873–1874 r. [sygn. F. 669, op. 3, nr 1496, kl. mikr. 60]).

tekom. Wystarczy jako przykład podać zachowane w Państwowym Archiwum Historycznym Białorusi w Grodnie materiały dotyczące bibliotek klasztorów rzymskokatolickich z lat 1852–1854 czy 1864–1873 (a więc już po kasatach), które często przecież przekazywane były innym instytucjom¹⁰⁰. W Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego zachowały się spisy książek obcych i książek polskich, które po 1864 r. zostały przejęte przez odpowiednie służby¹⁰¹. Ponadto bardzo ciekawy zbiór dokumentów zachował się w Centralnym Archiwum Historycznym Litwy w Wilnie – dotyczy on tworzenia w Wilnie w latach 1865–1869 Biblioteki Publicznej. Właśnie jej przekazano wiele księgozbiorów klasztornych, w tym także dominikańskich¹⁰². W Dziale Rękopisów Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk znajduje się zespół dokumentów z 1840 r., które opisują klasztory i wymieniają 191 skasowanych klasztorów, ponadto opisują biblioteki guberni grodzieńskiej, w tym m.in. klasztorów dominikańskich w Wasiliszkach, Elnie, Walówce i Koniuchach¹⁰³.

W niniejszym tekście pragnęłam jedynie zasygnalizować problem bibliotek klasztorów dominikańskich, a w sposób szczególny stan zachowania inwentarzy i katalogów tychże bibliotek. Los klasztorów i ich bibliotek we wszystkich zaborach Rzeczypospolitej był podobny; obecnie biblioteki są zniszczone albo rozproszone. Gdzieśkolwiek można jeszcze odnaleźć na książkach proveniencję dominikańską, jednak nasza wiedza o stanie księgozbiorów i kulturze książki oraz czytelnictwa wśród zakonników jest prawie nieznaną. Mam nadzieję, że kolejne odnalezienie inwentarzy i katalogi pozwolą lepiej poznać kulturę intelektualną klasztorów braci kaznodziejów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej, szczególnie z prowincji ruskiej i litewskiej, które po rozbiórce w większości znalazły się w Imperium Rosyjskim.

Na koniec chciałbym poczynić uwagę odnośnie do zamieszczonego poniżej aneksu. Próbuję w nim przedstawić stan zachowanych inwentarzy oraz miejsce ich obecnego przechowywania. Nie jest to oczywiście kompletny obraz źródeł; obejmuje jedynie te, do których udało mi się dotrzeć. Kwerendę swoją ograniczyłem do archiwów i bibliotek litewskich, białoruskich i ukraińskich. Na Litwie zostały przejrane materiały rękopiśmienne Centralnego Archiwum Historycznego Litwy w Wilnie (Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas) i Działu Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego (Vilniaus Universiteto Bibliotekos, Rankraščių Skyrius); na Białorusi – Państwowego Archiwum Historycznego Białorusi w Mińsku (Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі у Мінску) i Państwowego Archiwum

100 Por. НГАБ у Гродна, Ф. 1, оп. 6, д. 950; оп. 22, д. 1533; оп. 28, д. 305.

101 VUB RS, F. 3-172; F. 3-186.

102 LVIA, F. 378-73-1790. Mowa tam np. o tym, że do owej biblioteki mają wejść księgozbiory z bibliotek dominikańskich w powiecie nowogrodzkim, w Szklowie, Połocku i Witebsku (k. 12v, 19); ponadto znajduje się tam korespondencja związana z przewiezieniem biblioteki dominikańskiej z Połocka (k. 35–39), zawiadomienie o przekazaniu biblioteki połockich dominikanów niejakiemu Afnasjewowi, opiekunowi szkoły powiatowej w Połocku (k. 83), oraz prośba Kornilowa (z dnia 16 III 1866 r.) skierowana do Naczelnika Guberni Północno-Zachodniego Kraju (Северно-Западный Край) o przekazanie biblioteki fachowcom, którzy pewną grupę książek – zwłaszcza książki zakazane – umieszczaliby w tajnych pomieszczeniach (k. 105v). W archiwum tym warto również zajrzeć do F. 567-2-3690, który również dotyczy książek i bibliotek klasztornych (z lat 1835–1857).

103 LMAB RS, F. 378-72-2430; por. P. КУВИЦКИ, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny*, cz. 2, t. 4, s. 353–354.

Historycznego Białorusi w Grodnie (Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі у Гродна); na Ukrainie natomiast – Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy w Kijowie (Центральний Державний Історичний Архів України у Києві), Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego we Lwowie (Центральний Державний Історичний Архів України у Львові), Państwowego Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu (Державний Архів Житомирської Облaсті) i Państwowego Archiwum Obwodu Chmielnickiego w Chmielnickim (Державний Архів Хмельницької Облaсті). Trzeba tutaj zaznaczyć, że w tym ostatnim archiwum obwodowym znajdują się także zbiory po spalonym Archiwum Miejskim w Kamieńcu Podolskim (Кам'янець-Подольський Державний Міський Архів); zbiory te stanowią oddzielną kolekcję – *Фонди колишнього Кам'янець-Подольського міського архіву періоду до 1917 р.*¹⁰⁴ Kwerendzie jednak nie zostały poddane zbiory archiwów rosyjskich, które również są bogate – jak tu kilkakrotnie zaznaczałem – w wizytacje kościelne oraz w inwentarze i katalogi biblioteczne.

Dane o inwentarzach (i) i wizytacjach kanonicznych, w których znajdują się wykazy książek (w), przedstawiłem według diecezji. Jak widać, głównie są to jednak inwentarze zamieszczone w protokołach wizytacyjnych. Udało się odnaleźć inwentarze dla 62 klasztorów spośród 87, które znajdowały się na Ziemiach Zabrzanych Cesarstwa Rosyjskiego. Stanowi to ponad 71% wszystkich klasztorów. W większości są to niestety pojedyncze inwentarze i pochodzą głównie z lat 20. XIX w. Jest to o tyle zrozumiałe, że większość klasztorów przestała istnieć w początkach lat 30. tego stulecia w wyniku represji po powstaniu listopadowym. Trzeba jednak zaznaczyć, że dosyć spory odsetek (około 29%) stanowią klasztory dominikańskie, dla których nie udało mi się odnaleźć inwentarzy bibliotecznych. Są oczywiście zachowane akta wizytacji dla większości z nich, jednak nie ma tam zamieszczonych inwentarzy bibliotecznych, są jedynie niewielkie wzmianki, takie jak liczba książek lub tylko zestawienie biblioteczne księgozbioru. Procentowo najmniej inwentarzy udało się odnaleźć dla klasztorów znajdujących się w diecezji łucko-żytomierskiej – niespełna połowę (6 na 13). W porównaniu ze wszystkimi klasztorami dominikanów w guberniach zachodnich stanowi to zaledwie 8%. Najlepiej, jak się wydaje, sytuacja wygląda w wypadku klasztorów diecezji wileńskiej (nie udało się znaleźć inwentarza tylko dla jednego spośród 24 klasztorów) oraz mińskiej i kamienieckiej, dla których udało się znaleźć inwentarze biblioteczne w 100%. W przypadku klasztorów podolskich udało się znaleźć inwentarze dla wszystkich klasztorów (również siostr dominikanek w Kamieńcu Podolskim), gdyż zachował się poszyt sporządzonych w 1824 r. akt wizytacji wszystkich 12 klasztorów dominikańskich (a więc i mniszek kamienieckich). Również 100% inwentarzy posiadamy dla dwóch klasztorów, które znajdowały się na terenie diecezji żmudzkiej.

Mam świadomość, że owych źródeł jest znacznie więcej, jednak do dzisiaj nie udało mi się do nich dotrzeć (stąd dla niektórych klasztorów nie podałem żadnych źródeł). Część z nich z pewnością jest cytowana przez badaczy dziejów zakonnych XIX w., część zaś, do których nie dotarłem, przytacza Urszula Paszkiewicz. Do sprawdzenia pozostało jeszcze wiele wizy-

104 Рог. О. Качковський, Ю. Руденко, Є. Франскевич (автори-упорядники), *Державний архів Хмельницької області. Анотований реєстр описів*, т. 1: *Фонди колишнього Кам'янець-Подольського міського архіву періоду до 1917 р.*, Київ 2003.

Tabela 1. Stan klasztorów (według diecezji), dla których udało się odnaleźć inwentarze biblioteczne lub nie udało się ich odnaleźć w archiwach i bibliotekach białoruskich, litewskich i ukraińskich

Lp.	Nazwa diecezji	Liczba klasztorów				
		razem w diecezji	dla których inwentarzy nie odnaleziono		dla których inwentarze odnaleziono	
			liczba	%	liczba	%
1	mohylewska	23	5	21,74	18	78,26
2	kamieniecka	11	0	0	11	100
3	łucko-żytomierska	13	7	53,85	6	46,15
4	mińska	13	0	0	13	100
5	wileńska	24	1	4,17	23	95,83
6	żmudzka	2	0	0	2	100
	Razem	86	24	27,91	62	72,09

tacji, których repertoria opracował ks. Marian Radwan. Te jednak, które zostały zamieszczone w aneksie, pokazują rozmiar źródeł oraz ich rozproszenie po niemal wszystkich ważniejszych archiwach państw Europy Wschodniej. Dla klasztorów z diecezji mińskiej większość materiałów znajduje się w archiwum mińskim, gdzie znalazły się dokumenty konsystorza diecezji mińskiej; tam też znajdują się materiały po innych diecezjach, ale sporadycznie. Podobnie sprawa ma się z archiwami wileńskim i ukraińskimi w Kijowie oraz Żytomierzu. W Chmielnickim zachowały się tylko materiały z diecezji kamienieckiej. W Żytomierzu znajdują się głównie materiały po diecezji łucko-żytomierskiej; trzeba jednak pamiętać, że przez jakiś czas nie istniała diecezja kamieniecka i jej tereny weszły pod jurysdykcję diecezji łucko-żytomierskiej, stąd też część materiałów z Podola można znaleźć właśnie w archiwum w Żytomierzu. Bogaty jest zasób Państwowego Archiwum Historycznego Litwy w Wilnie oraz zasoby bibliotek wileńskich, gdzie poza materiałami z diecezji wileńskiej znalazły się także materiały z innych diecezji, których tereny obecnie wchodzą w skład państw litewskiego i białoruskiego. Znajomość podziału diecezji w poszukiwaniach archiwalnych jest bardzo istotna. Obecnie bowiem podział polityczny Europy Wschodniej wygląda całkowicie inaczej niż w XIX w. Wówczas było przecież jedynie Cesarstwo Rosyjskie, podzielone na gubernie. Z ich granicami pokrywały się granice diecezji. Tak więc np. do diecezji mohylewskiej należały takie miejscowości, jak chociażby Kijów czy Czarnobyl. Skoro więc źródła po tej diecezji znajdują się głównie w Mińsku, tam też należy szukać materiałów po klasztorach dominikańskich w Kijowie (chodzi tu o budowany przez dominikanów na początku XIX w. kościół św. Aleksandra) i Czarnobylu.

Ponadto należy zaznaczyć, że w poniższym aneksie nie uwzględniono bibliotek klasztorów należących do żeńskiej gałęzi Zakonu Kaznodziejskiego, a więc klasztorów mniszek dominikańskich w Kamieńcu Podolskim i Nowogródku¹⁰⁵. Tu jedynie warto zaznaczyć, że w zachowanej w archiwum w Chmielnickim (na Ukrainie) kolekcji Archiwum Miejskiego

105 O bibliotekach siostr zakonnych, w tym także dominikanek, pisały głównie dr Jolanta Gwioździk i Iwona Pietrzakiewicz.

w Kamieńcu Podolskim znajdują się m.in. wizytacje z klasztoru sióstr dominikanek kamienieckich (skasowanego w 1864 r.)¹⁰⁶, w Państwowym Archiwum Historycznym Białorusi w Mińsku natomiast zachowały się materiały po klasztorze dominikanek nowogródzkich, gdzie także są wzmianki o ich bibliotece klasztornej¹⁰⁷.

106 Державний Архів Хмельницької Облaсті, Ф. 685, оп. 4, спр. 21, к. 421–422 (według nowego podziału, kiedy cała sprawa została podzielona na trzy części – t. 3, k. 140–141). Zachowały się akta wizytacji z 1824 r., na które powołują się późniejsze wizytacje: z lat 1825 i 1827.

107 Zachowały się np. katalogi biblioteki sióstr dominikanek w Nowogródku z roku 1858 (Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 187) i z 1864 (*ibidem*, Ф. 1781, оп. 24, д. 15725, к. 39–42v). Por. także U. PASZKIEWICZ, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510–1939)*, s. 304–305.

Aneks

Stan zachowanych inwentarzy bibliotecznych klasztorów dominikanów z Ziemi Zabranych Cesarstwa Rosyjskiego

Lp.	Miejscowość	Data kasaty	Zachowane inwentarze	
			rok źródła ¹⁰⁸	miejsce przechowywania źródła
diecezja mohylewska				
1	Aglona	1903	1818 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1396
2	Bielica	1832	1820 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1427
3	Byszów	1832	1785 (w) 1820 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 3330, оп. 1, д. 15 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1409
4	Chodorków	1832	1820 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1409
5	Czarnobyl	1832	1820 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1409
6	Czaszniki	1832	1811 (i) 1824 (i)	ЦДІАУ у Львові, Ф. 201, оп. 4Д, спр. 684 ЦДІАУ у Львові, Ф. 201, оп. 4Д, спр. 684
7	Dudakowicze	1832		
8	Hołowczyn	1832		
9	Kijów	1820 (?)	1820 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1409
10	Kniażyce	1832	1818 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1396
11	Malatycze	1832		
12	Orsza	1845	1818 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1396
13	Ostrowno	1832	1828 (w) 1839 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1397 НГИАБ у Мінску, Ф. 2001, оп. 1, д. 141
14	Packów	1832	1819 (w) 1832 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1404 НГИАБ у Мінску, Ф. 2001, оп. 1, д. 142
15	Połock	1865	1818 (w) 1849 (w) 1873 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1396 VUB RS, F. 4-A 2334 VUB RS, F. 3-153
16	Posin	1832	1818 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1396
17	Rewel	?		
18	Ruszona	1832	1818 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1396
19	Smolany	1832		
20	Szków	1832	?	VUB RS, F. 3-172
21	Uszacz	1832	1818 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1396
22	Witebsk	1832	1818 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1396
23	Zabiały	1857	1816 (i) 1818 (w)	LVA, F. 567-2-525 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 26, д. 1396

¹⁰⁸ Skróty w nawiasach przy datach oznaczają rodzaj źródła: (w) – akta wizytacji (czasami ujęte są jedynie zestawienia biblioteczne, które głównie znajdują się w tego typu dokumentach); (i) – inwentarz biblioteczny lub katalog biblioteki.

diecezja kamieniecka				
24	Bar	1832	1824 (w)	ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹⁰⁹
25	Kamieniec Podolski	1842	po 1816 (i) 1823 (w) 1824 (w)	AGAD, Zbiór A. Czotowski, poz. 258 ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 23 ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21
26	Lataczów	1832	1741 (w) 1824 (w)	BN PAU-PAN, rps 2002 ¹¹⁰ ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹¹¹
27	Murafa	1850	1823 (w) 1824 (w)	ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 23 ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹¹²
28	Smotrycz	1832	1824 (w)	ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹¹³
29	Sokulec	1832	1824 (w)	ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹¹⁴
30	Sołobkowce	1832	1804 (w) 1824 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 299 ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹¹⁵
31	Szarawka	1832	1824 (w)	ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹¹⁶

109 Źródło to dotyczy wszystkich klasztorów znajdujących się na terenie diecezji kamienieckiej. Stanowi ono jedną księgę z wizytacjami klasztorów dominikańskich w tej diecezji dokonanyymi w 1824 r. Są to jedne z najobszerniejszych protokołów wizytacyjnych opisujących klasztor dominikański w diecezji kamienieckiej. W przypadku wizytacji z lat późniejszych (1825–1828) odsyłają do wizytacji z 1824 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 2, k. 34v; снр. 3, k. 220v; снр. 4, k. 188v; снр. 5, k. 378). Podobnie ma się sprawa z wizytacjami innych klasztorów na Podolu. Szerzej o tym źródle zob. M. MIŁAWICKI, *Zaplecze gospodarcze klasztorów dominikańskich w diecezji kamienieckiej w świetle wizytacji z 1823 roku*, [w:] A. MARKIEWICZ, M. MIŁAWICKI (red.), *Dominikanie na ziemiach polskich w okresie nowożytnym* (Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie, 5), Kraków 2009, s. 485–517. Niestety w tytule niesłusznie jest podany rok 1823. Taki rok podany jest w inwentarzu archiwum chmielnickiego, tymczasem w źródle widnieje rok 1824. Zapis w inwentarzu wprowadził mnie w błąd. Za uwagę dziękuję Wale-remu Franczukowi.

110 Zob. A. MARKIEWICZ, *Kościół dominikański pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Latyczowie w świetle wizytacji diecezji kamienieckiej z roku 1741*, „Rocznik Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie”, 49, 2004, s. 111–124 (o książkach na s. 123).

111 Wizytacje z lat 1825, 1826, 1827 i 1828 odsyłają do protokołu wizytacyjnego z 1822 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 2, k. 49; снр. 3, k. 93; снр. 4, k. 95; снр. 5, k. 284v).

112 W protokole wizytacyjnym z 1825 r. wizytator klasztoru murafskiego podaje, że biblioteka „słowo w słowo tak się ma w sobie iak do Wizyty 1824 roku podano” (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 2, k. 53); podobnie sprawa ma się w przypadku protokołów z wizyt późniejszych: z 1826 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 3, k. 205v), z 1827 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 4, k. 173v) i z 1828 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 5, k. 406).

113 Zachowały się także wizytacje z lat późniejszych (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 2, 3, 4), jednak nie ma tam inwentarzy biblioteki; jest jedynie odwołanie się do wizytacji klasztoru z 1822 r.

114 W aktach wizytacji klasztoru sokuleckiego z 1825 i 1826 r. podano, że w wykazie stanu biblioteki w wizytacji z roku poprzedniego nic się nie zmieniło (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 2, k. 65v; снр. 3, k. 247v; niestety akta wizytacji z 1824 r. nie zachowały się). Podobnie czyni kolejny protokół z wizytacji, który został sporządzony w latach 1826, 1827 i 1828, chociaż odwołuje się jedynie do wizytacji z 1822 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 5, k. 83).

115 W zachowanych aktach wizytacji tego klasztoru z 1826 r., podobnie jak w przypadku wizytacji innych klasztorów, omawiając bibliotekę klasztorną, zaznaczono, że stan jest taki sam, jaki został przedstawiony w wizycie z 1824 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 3, k. 249v; niestety akta wizytacji tego klasztoru z 1824 r. nie zachowały się do naszych czasów).

116 Akta wizytacji z 1825 r. odsyłają do protokołów wizyt z lat 1822 i 1824, zaznaczając, że są w tym samym stanie (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 2, k. 67v).

32	Tulczyn	1832	1823 (w) 1824 (w)	ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 23 ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹¹⁷
33	Tywrów	1832	1823 (w) 1824 (w)	ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 23 ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹¹⁸
34	Winnica	1832	1824 (w)	ДАХО, Ф. 685, оп. 4, снр. 21 ¹¹⁹
diecezja łucko-żytomska				
35	Czartorysk	1832		
36	Jałowicze	1850		
37	Kamień Koszyski		1796 (w)	ЦДІАУ у Києві, Ф. 2227, оп. 1, снр. 651 ¹²⁰
38	Kozin (rezydencja)	1832		
39	Kulczyzny (rezydencja)	1832		
40	Lachowce (obecnie: Biłogirja)	1857	1821 (i) 1823 (w) 1837 (w)	ADK, Lch 2 ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 551 ¹²¹ ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 1072

117 Warto zaznaczyć, że akta wizytacji tego klasztoru z 1827 (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 4, k. 126v) i 1828 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 5, k. 326) w przypadku omawiania inwentarzy różnych sprzętów i biblioteki odsyłają do protokołu z 1824 r., w wizycie z 1825 r. natomiast (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 2, k. 71v) zanotowano, że jeżeli chodzi o bibliotekę i garderobę kościelną, „nic nie przybyło ani ubyło”.

118 W aktach wizytacji klasztoru dominikańskiego w Tywrowie z 1826 r., przy opisie biblioteki klasztornej, odwołano się do wizytacji z 1825 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 3, k. 12v), w aktach z 1827 r. natomiast odsyła się do protokołu akt z 1826 r. (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 4, k. 103v), a z 1828 r. – do wizyty z roku poprzedniego (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 5, k. 315v). Niestety protokół wizytacji z 1825 r. nie zachował się (a przynajmniej nie udało mi się do niego dotrzeć). Można jednak przypuszczać, że i on odsyła do wizytacji z roku poprzedniego, a pełny inwentarz biblioteki zawierają właśnie akta wizytacji z 1824 r.

119 W aktach wizytacji klasztoru dominikańskiego w Winnicy z lat późniejszych nie podano już inwentarza biblioteki klasztornej, jednak odesłano do protokołu z wizyty z 1824 r. Warto jednak zaznaczyć, że późniejsze protokoły rejestrują nabytki biblioteczne. W 1825 r. doszło kilka książek naukowych: „Gramatyk Francuskich 4. Wypisów Francuskich 2. Gramatyk Niemieckich Kamińskiego 2. Golszeda 1. Kotszula 1. Historia Nowego i Starego Testamentu Tomów 3. Wypisów Rosyjskich 6. Salkistiusza Dzieła xiążek 4. Gramatyk Rosyjskich 2. Dzieła Horacyusza 6. Wirgiliusza dwa exemplarze. Słownik Bantkiego tomów 4. Geometrya Luyera 1. Wypisy Niemieckie 1. Krasickiego tom trzeci 1. Zasady wymowy świętey 1 Exemplarz” (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 2, k. 77). Podobne informacje zawarto w wizytacji z roku 1826 (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 3, k. 129; drugi egzemplarz tej wizytacji (pisany inną ręką): *ibidem*, k. 132v), w wizytacji z roku 1827 natomiast, również odwołującej się do wizytacji z 1824 r., zaznaczono, że poza książkami, które doszły w 1825 r. (a wspomniano o tym w wizytacji z 1826 r., na którą w 1827 r. się powołano), dołączyły kolejne pozycje: pięć tomów *Kazań* księdza Lisikiewicza, dwa tomy *Homilii* księdza Cachnina oraz cztery tomy *Kazań w Różnych Materyach* (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 4, k. 114v). Akta wizytacji klasztoru winnickiego z 1828 r. podają: „Biblioteka klasztorna jak do wizyt przeszłych opisana jest tak sama, przybyło cztery tomy Rosyjskiej Retoryki autora Grecza, Gramatyk Francuskich trzy...” (ДАХО, Ф. 685, оп. 2, снр. 5, k. 305).

120 Warto zaznaczyć, że również wizytatorzy diecezji łucko-żytomskiej w protokołach wizytacyjnych odsyłali do protokołów z lat ubiegłych. W przypadku klasztoru dominikańskiego w Kamieniu Koszyskim akta wizytacji z lat 1826–1830 odsyłają do wizytacji z roku poprzedniego (ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 698, k. 3; снр. 747, k. 3; снр. 797, k. 3; снр. 854, k. 3; снр. 900, k. 3).

121 Por. uwagi powyżej w tekście (s. 152), gdy mowa jest o takich protokołach wizytacyjnych, gdzie w ogóle nie ma mowy o bibliotekach. Jako przykład takich akt wizytacyjnych podałem te, które zostały sporządzone po wizytacjach klasztoru dominikańskiego w Lachowcach w latach 1824–1829.

41	Lubar	1864	1822 (w) 1864–1894 (i)	ADK, Lu 1 ДАЖО, Ф. 178, оп. 7, том 2, снр. 2418 ¹²²
42	Łuck ¹²³	1850	1607 (i) 1832 (w)	ADK, Łc 2 ¹²⁴ ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 1
43	Niewirków	1832	1819 (w)	ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 377 ¹²⁵
44	Owruż	1831		
45	Stary Konstantynów	1832		
46	Targowica	1832		
47	Włodzimierz	1850	XVIII w. (i)	ADK, Wł 1
diecezja mińska				
48	Chołopenicze	1832	1796 (i) 1830 (w) 1841 (i) 1841 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 186 ¹²⁶ LVIA, F. 694-2-39 VUB, RS, F. 3-165 LMAB, RS, F. 22-29
49	Chotajewicze	1832	1796 (i) 1819 (w) 1828 (w) 1841 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 186 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 381 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 413 VUB RS, F. 3-165

122 Cała sprawa dotyczy likwidacji klasztoru przez władze rosyjskie. Wśród korespondencji związanej z kasatą placówki dominikańskiej znajdują się różne inwentarze klasztorów, w tym także i biblioteki.

123 Warto w tym miejscu zaznaczyć, iż pod koniec XVIII w. łucy dominikanie posiadali drukarnię. Wychodzące z niej książki z pewnością musiały znajdować się w tej bibliotece klasztornej. Niektóre egzemplarze wydane w tej oficynie typograficznej znajdują się chociażby w Narodowej Bibliotece Ukrainy im. W. Wernadskiego w Kijowie (por. I. ЦІБОРОВСЬКА-РИМАНОВИЧ, *Рідкісне видання XVIII століття друкарні Луцького домініканського монастиря у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*, [w:] *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*, вип. 10, Київ 2003, s. 149–156). Ostatnio o drukarni tej powstał również artykuł w Polsce, autorstwa H. GIERTYCH-RUSIŃSKIEJ, *Działalność typograficzna dominikanów łuckich w latach 1787–1831*, [w:] A. MARKIEWICZ, M. MIŁAWICKI (red.), *Dominikanie na ziemiach polskich*, s. 349–368.

124 Katalog został wydany w: H. СІНКЕВИЧ, *Духовне та інтелектуальне життя волинських домінікан XVI–XVII поч. ст. через призму монастирських бібліотек: реконструкція та аналіз книгозбірень*, [w:] *Просемінарії. Медієвістика, історія Церкви, науки та культури*, вип. 6, Київ 2007, s. 186–219.

125 W aktach wizytacji klasztoru w Niewirkowie z roku 1822 opisano bibliotekę klasztorną („kościelną” – jak sam wizytator określa), z tym że nie podano inwentarza i do żadnej wcześniejszej wizytacji nie odesłano; tutaj jedynie podano zestawienie biblioteczne: Kazania: w języku polskim – 46, w języku łacińskim – 11 (razem 57); pozycji teologicznych w języku łacińskim – 5; pozycji o tematyce ascetycznej: w języku łacińskim – 15, po polsku – 19 (razem 34) oraz o tematyce historycznej – 8 tomów (wszystkie w języku polskim). Księgozbiór klasztoru niewirkowskiego liczył w 1822 r. 94 woluminy. Do tego dochodzi 30 tomów ksiąg liturgicznych, w wizytacjach określanych jako „księgi kościelne i parafialne” (ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 503, k. 5). Tak samo bibliotekę opisano w aktach wizytacji z roku 1823 (ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 556, k. 6), 1824 (ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 603, k. 2), 1825 (ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 655, k. 3), 1826 (ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 707, k. 3–3v), 1827 (ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 762, k. 2–2v), w aktach z 1828 r. natomiast podano, że biblioteka liczyła już 280 woluminów, ale także odwołano się do protokołów z poprzednich wizytacji (ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 815, k. 2), podobnie i w aktach z roku 1829 (ДАЖО, Ф. 90, оп. 1, снр. 866, k. 2).

126 Jest to *Registr bibliotek po klasztorach w Guberni Mińskiej leżących, znajdujących się 1796 r.* Zostały tam przedstawione spisy katalogów bibliotek klasztorów dominikańskich, franciszkańskich, bernardyńskich, karmelitów bosych, benedyktynów w Horodyszczu i kolegium pijarskiego w Lubieszowie. Spośród klasztorów dominikańskich znalazły się tam inwentarze bibliotek klasztorów w Chołopeniczach, Chotajewiczach, Drui, Klecku, Mińsku, Nieświeżu, Pińsku i Zasławiu (por. M. ПІДЛІПЦАК-МАЈЕРОВИЧ, *Inwentarze bibliotek zakonnych w białoruskich zbiorach archiwalnych i bibliecznych w Mińsku*, s. 13–14).

50	Druja	1832	1796 (i) 1841 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 186 VUB RS, F. 3-165
51	Duniłowicze	1850	1796 (i) 1838 (w)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 186 VUB RS, F. 57-Б 53-386
52	Kleck	1832	1796 (i) 1804 (w) 1818 (w) 1829 (w) 1841 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 186 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 292 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 348 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 437 VUB RS, F. 3-165
53	Mińsk ¹²⁷	1832	1708–1709 (i) 1796 (i) 1804 (w) 1818 (w) 1828 (w) 1841 (i) ¹²⁸	ADK, Pr 28 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 186 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 293 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 349 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 412 VUB RS, F. 3-165
54	Nieśwież	1867	1796 (i) 1817 (w) 1858 (i) 1864 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 186 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 350 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 187 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 24, д. 115725
55	Pińsk	1864	1708–1709 (w) 1796 (i) 1818 (w)	ADK, Pr 28 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 186 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 351
56	Raków	1832	1797 (w) 1804 (w) 1818 (w) 1841 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 253 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 295 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 352 VUB RS, F. 3-165
57	Rzeczyca	1832	1818 (w) 1819 (w) 1829 (w) 1841 (i) 1841 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 353 VUB RS, F. 4-A 2140 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 439 LMAB RS, F. 22-29 VUB RS, F. 3-165
58	Stołpce	1832	1708–1709 1804 (w) 1818 (w) 1841 (i)	ADK, Pr 28 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 297 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 354 VUB RS, F. 3-165
59	Zasław	1832	1796 (i) ? 1841 (w) 1841 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 186 VUB RS, F. 3-514 VUB RS, F. 3-165 LMAB RS, F. 22-29

127 О библиотеке доминиканов ми́нских zob. Ю. М. ЛАЎРЫК, *Бібліятэка менскага канвенту дамініканаў у XVIII ст.*, [w:] А. А. КАВАЛЕНЯ (рэдкал.), *Мінск і Мінчане: дзесяць стагоддзяў гісторыі (да 510-годдзя атрымання Менскам магдэбургскага права). Матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Мінск, 4–5 верасня 2009 г.*, Мінск 2010, s. 41–48; ponadto por. I. PIETRZKIEWICZ, *Zapomniony i książki. O bibliotekach klasztorów żeńskich Mińska*, [w:] Т. І. РОШЧЫНА (склад.), *Здабыткі. Дакументальныя Помнікі на Беларусі*, вып. 7: *Матэрыялы Трэціх Міжнародных Кнігазнаўчых Чытаньняў. „Кніга Беларусі: Повазь часоў.* (Мінск, 16–17 верасня 2003), Мінск 2005, s. 6–24.

128 Inwentarz ten zawiera opis książek z dwóch klasztorów mińskich: dominikańskiego i franciszkańskiego, razem w pozycjach 1400–1447 wykazano 276 tomów, a pozycja 1447 zbiorczo rejestruje 223 tomy (por. U. PASZKIEWICZ, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej (spis za lata 1510–1939)*, s. 117).

60	Ziembin	1832 1796 1796	1813 (w) 1817 (w) 1829 (w) 1858 (i)	НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 240 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 253 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 322 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 347 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 27, д. 436 НГИАБ у Мінску, Ф. 1781, оп. 32, д. 187
diecezja wileńska				
61	Brześć Litewski ¹²⁹	1831	1818 (w) 1822 (w)	LVIA, F. 694-1-4014 LVIA, F. 694-1-4020
62	Buchowicze	1832	1818 (w) 1830 (w)	LVIA, F. 694-1-4014 LVIA, F. 694-1-4094
63	Debreczyn	1832	1741 (i) 1812–1826 (i) 1821 (w) 1834 (i)	VUB RS, F. 4-A 2258 VUB RS, F. 3-162 LVIA, F. 694-1-4021 НГАБ у Гродна, Ф. 31, оп. 2, д. 126 ¹³⁰
64	Grodno	1865	1803 (w) 1804 (w) 1805 (w) 1822 (w) 1849 (i)	VUB RS, F. 13-184 VUB RS, F. 57-Б 53-338 LMAB RS, F. 43-8222 LVIA, F. 694-1-4020 VUB RS, F. 4-151
65	Jelna (Elna)	1832	1820 (w)	LVIA, F. 694-1-4021
66	Kalwaria Wileńska (Wilno-Werki)	1850		
67	Koniuchy	1832	1820 (w)	LVIA, F. 694-1-3675
68	Kowno	1845	1812 (w) XIX w. (w)	LVIA, F. 694-1-4014 LVIA, F. 604-1-12764
69	Merecz	1832	1804 (w) 1818 (w) 1821–1832 (w) 1822 (w)	VUB RS, F. 57-Б 53-755 ¹³¹ LVIA, F. 694-1-4014 LMAB RS, F. 136-10 LVIA, F. 567-2-1002 ¹³²
70	Nowogródek	1850	1708–1709 (w) 1820 (w)	ADK, Pr 28 LVIA, F. 694-1-3675

129 O bibliotece dominikanów brzeskich zob. np. I. PIETRZKIEWICZ, *Biblioteki brzeskich klasztorów katolickich – rekonesans badawczy*, [w:] A. M. МЯСНЯНКА, Т. С. КАВЕНЬКА (склад), *Берасцейскія кнігазборы*, s. 308–322.

130 Na kartach 160–161 znajdują się także streszczenia inwentarza z 1820 r., zarówno w języku polskim, jak i w rosyjskim.

131 Są to akta wizytacji generalnej przeprowadzonej przez ks. Jana Wiszniewskiego. Na kartkach 5–11v jest przedstawiony opis kościoła jezuickiego oraz m.in. *Regestr Ksiąg Bibliotecznych*. Może to sugerować, iż 180 dzieł, o których tam mowa, wcześniej należało do biblioteki jezuickiej, a po kasacji klasztoru jezuitów wraz ze szkołą przejęli ją dominikanie (por. U. PASZKIEWICZ, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 1*, s. 142).

132 Są to akta wizytacji generalnej Szkoły Powiatowej w Mereczu, którą prowadzili tamtejsi dominikanie (por. U. PASZKIEWICZ, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 2*, s. 264–266).

71	Ostrowiec	1861	1737 (i) 1759–1760 (i) 1770 (i) 1780 (i) 1795 (i) 1797 (i) 1804 (w) 1820 (w) 1830 (w)	VUB RS, F. 4-A 1454 VUB RS, F. 4-A 1935 VUB RS, F. 4-A 1935 VUB RS, F. 4-A 1935 VUB RS, F. 4-A 1935 VUB RS, F. 4-A 1935 LVIA, F. 694-1-3775 LVIA, F. 694-1-3670 VUB RS, F. 4-A 1936
72	Oszmiana	1850	1818 (w)	LVIA, F. 694-1-4014
73	Poławień	1862	1804 (w) 1818 (w) 1828 (w)	VUB RS, F. 4-A 2328 LVIA, F. 694-1-4014 VUB RS, F. 3-236
74	Połonka	1832	1820 (w)	LVIA, F. 694-1-4021
75	Poporcie	1864	1804 (w) 1812 (w) 1818 (w) 1834 (i) 1844 (i) 1849 (i) 1852 (w) 1864 (w)	VUB RS, F. 57-B 53-916 LMAB RS, F. 18-179 LVIA, F. 694-1-4014 VUB RS, F. 3-152 VUB RS, F. 4-A 4442 VUB RS, F. 3-151 LVIA, F. 604-1-4491 VUB RS, F. 57-B 53-917
76	Skopiszki	1832	1818 (w) 1818 (w)	LVIA, F. 525-8-739 LVIA, F. 694-1-4014
77	Słonim ¹³³	1845	1818 (w)	LVIA, F. 694-1-4014
78	Szumsk	1859	1818 (w) 1820 (w)	LVIA, F. 694-1-4014 LVIA, F. 694-1-3670
79	Troki	1864	1818 (w)	LVIA, F. 694-1-4014
80	Walówka	1832	1804 (i) 1820 (w)	LMAB RS, F. 43-18973 ¹³⁴ LVIA, F. 694-1-3675
81	Wasiliszki	1832	1820 (w)	LVIA, F. 694-1-4021
82	Wilno ¹³⁵	1844	1605 (i) 1804 (w) 1818 (w) 1828 (w) 1830 (w) 1844–1849 (i)	ADK, Wd 1 LMAB RS, F. 43-18973 LVIA, F. 694-1-4014 ¹³⁶ LMAB RS, F. 43-20920 LVIA, F. 694-1-3777 VUB RS, F. 3-149

133 O bibliotece dominikanów słonimskich zob. I. PIETRZKIEWICZ, *Biblioteki klasztorów słonimskich w świetle zachowanych inwentarzy*, „Nasza Przeszłość”, 101, 2004, s. 463–474. Warto zaznaczyć, że według relacji niejakiego Krzysztofa Pokroszyńskiego już w 1680 r. biblioteka tegoż klasztoru miała liczyć 470 tomów książek – B. ALEKSANDROWICZ, *Z przeszłości Słonima i ziemi słonimskiej*, Słonim 1935, s. 32.

134 V. ABRAMAVIČIUS, *Feodalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašymas*, Vilnius 1963, poz. 1089, podaje inną sygnaturę tego inwentarza: VKF 1915.

135 O bibliotece dominikanów wileńskich pisała I. PIETRZKIEWICZ, *Zakonne Wilno*, s. 185–194.

136 Akta wizytacji klasztoru Ducha Świętego z 1820 r. przy omawianiu biblioteki odsyłają do wizytacji z 1817 r., gdzie znajdował się inwentarz biblioteczny tego klasztoru (LVIA, F. 694-1-3671, k. 469v).

83	Wilno-Łukiszki	1844	1697–1727 1804 (w) 1818 (w) 1820 (w)	VUB RS, F. 4-A 3860 (3861) VUB RS, F. 57-5 53-15 LVIA, F. 694-1-4014 LVIA, F. 694-1-3671
84	Wysoki Dwór	1832	1804 (w) 1818 (w)	VUB RS, F. 57-5 53-286 LVIA, F. 694-1-4014
diecezja żmudzka				
85	Kalwaria Żmudzka	1889	1816 (i) 1820 (i) 1820 (w)	ADK, Kz 1 ¹³⁷ ADK, Kz 9 LVIA, F. 669-2-224 ¹³⁸
86	Rosienie	1880	1820 (w) 1831 (w)	LVIA, F. 669- 2-224 LNB RS, F. 130-118 ¹³⁹

Skróty:

- ADK – Archiwum OO. Dominikanów w Krakowie
 AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
 BN PAU-PAN – Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie
 LMAB RS – Lietuvos Mokslų Akademijos Bibliotekos, Rankraščių Skyrius (Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie, Dział Rękopisów)
 LNB RS – Lietuvos Nacionalinės M. Mažvydo Bibliotekos, Rankraščių Skyrius (Litewska Biblioteka Narodowa im. M. Mazvydasa, Dział Rękopisów)
 LVIA – Lietuvos Valstybes Istorijos Archyvas (Centralne Archiwum Historyczne Litwy w Wilnie)
 VUB RS – Vilniaus Universiteto Bibliotekos, Rankraščių Skyrius (Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Dział Rękopisów)
 ДАЖО – Державний Архів Житомирської Області (Państwowe Archiwum Obwodu Żytomierskiego w Żytomierzu)
 ДАХО – Державний Архів Хмельницької Області (Państwowe Archiwum Obwodu Chmielnickiego w Chmielnickim)
 НГИАБ у Гродна – Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі у Гродна (Państwowe Archiwum Historyczne Białorusi w Grodnie)
 НГИАБ у Мінску – Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі у Мінску (Państwowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku)
 ЦДІАУ у Києві – Центральний Державний Історичний Архів України у Києві (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy w Kijowie)
 ЦДІАУ у Львові – Центральний Державний Історичний Архів України у Львові (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie)

137 Jest to biblioteka szkoły dominikańskiej w Kalwarii Żmudzkiej.

138 Wydany przez A. ПАСЬВІЧУСА, *Žemaičių Kalvarijos dominikonų bibliotekos autoriai ir knygos 1820 metais*, „Knygotyra”, 36, 2000, s. 290–309. Szerzej o samej bibliotece klasztornej zob. *idem*, *Knygos kultūra Žemaičių Kalvarijos dominikonų vienuolyne: komunikacinis aspektas*, [w:] A. BUTRIMAS, N. MARKAUSKAITE, A. VITĖNAS, A. ПАСЬВІЧУСА, *Žemaičių Kalvarija: vienuolynas bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys* (Žemaitijos Vienuolynai), Vilnius 2003, s. 149–179.

139 U. PASZKIEWICZ, *Inwentarze i katalogi bibliotek z ziem wschodnich Rzeczypospolitej do 1939 roku. Suplement 2*, s. 349, podaje, że w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu znajduje się *Elenchus librorum conventualis Rosiniensis Ordinis Praedicatorum*, pochodzący z XIX w.

o. Marek MIŁAWICKI OP
Dominikański Instytut Historyczny w Krakowie

Hereditas Monasteriorum
vol. 1, 2012, s. 141–172

Inwentarze i spisy bibliotek klasztorów dominikańskich skasowanych w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w XIX w. Stan źródeł i miejsca ich przechowywania

Streszczenie

Badania nad bibliotekami dominikańskimi są słabo zaawansowane, chociaż istnieją już pewne opracowania. Najsłabiej znane są dzieje bibliotek klasztorów braci kaznodziejów na wschodnich rubieżach pierwszej Rzeczypospolitej, które po rozbiorach znalazły się na terenie Cesarstwa Rosyjskiego (w historiografii polskiej nazywanych Ziemią Zabraną, a w rosyjskiej – ziemiami zachodnimi). Leżące na tym terenie klasztory dominikańskie jurysdykcyjnie należały do trzech prowincji – polskiej (część guberni wołyńskiej), ruskiej (druga część guberni wołyńskiej, ponadto całe gubernie podolska i kijowska) oraz litewskiej (gubernie wileńska, mińska i grodzieńska). Klasztory były różnej wielkości i od tego często zależała także wielkość ich księgozbiorów bibliotecznych. Do niedawna niewiele wiedzieliśmy o tych zbiorach, ponieważ nie były znane inwentarze i katalogi biblioteczne. Dlatego ważne jest ich odkrycie i na ich podstawie ustalenie wielkości księgozbiorów poszczególnych klasztorów.

Kwerenda w archiwach i bibliotekach państw Europy Wschodniej przyniosła bardzo dobre rezultaty, gdyż okazało się, iż w ich zasobach znajdujemy wiele cennych źródeł na ten temat. W niniejszym tekście autor skupia uwagę przede wszystkim na dwóch zasadniczych rodzajach źródeł: inwentarzach i katalogach bibliotecznych. Udało się odnaleźć wiele szczegółowych spisów książek, wraz z opisami zawierającymi tytuł, miejsce i rok wydania oraz format. Konstrukcja inwentarzy zasadniczo jest jednolita: książki są pogrupowane według dziedzin, takich jak: Pismo Święte, teologia dogmatyczna, teologia moralna, historia Kościoła, historia powszechna (świecka), apologetyka, czasami także księgi zakazane (*libri prohibiti*). Spisy książek zawierają także wizytacje kanoniczne przeprowadzane przez biskupów lub ich delegatów, które również można w jakimś sensie uznać za inwentarze; podobnie jak samoistne inwentarze, są pogrupowane według dziedzin. Zarówno w inwentarzach, jak i w wizytacjach książki rzadko podzielone są według formatów. Układ taki spotykamy tylko w kilku przypadkach bardzo niewielkich księgozbiorów.

Tekst zawiera omówienie stanu badań nad bibliotekami dominikańskimi na wschodnich kresach pierwszej Rzeczypospolitej, a potem w guberniach zachodnich Imperium Rosyjskiego. Widzimy, iż badania te – chociaż ciągle niezbyt zaawansowane – prowadzone są nie tylko w Polsce, ale także u wschodnich sąsiadów. Następnie na podstawie zebranego materiału źródłowego krótko zarysowano sytuację bibliotek klasztornych w okresie zaborów. W końcu przedstawiono stan i miejsce zachowania inwentarzy i różnych zbiorów bibliotecznych, w tym wizytacji. Na końcu zamieszczono wykaz źródeł, z podaniem roku, z którego pochodzą, miejsca przechowywania (archiwum lub biblioteka) oraz sygnatury. W wykazie tym nie uwzględniono jednak archiwów i bibliotek rosyjskich, co wymaga kolejnych kwerend. Ograniczono się do zbiorów polskich, ukraińskich, białoruskich i litewskich. Z pewnością nie jest to pełny wykaz źródeł, ale już on pokazuje, jak ważne jest prowadzenie kwerend w tych zasobach, kryjących wiele cennego materiału. Szczególnie dotyczy to klasztorów, które w XIX w. uległy kasatom, a ich archiwa i zbiory biblioteczne zostały zniszczone lub rozproszone. Obecnie właśnie jedynie te źródła mogą pomóc nam poznać księgozbiory klasztorne, a co za tym idzie – także kulturę intelektualną zakonników.

Słowa kluczowe

dominikanie, księgozbiór, zachodnie gubernie, Cesarstwo Rosyjskie, Polska, Ukraina, Białoruś, Litwa, sekularyzacja, inwentarz, spis, katalog, biblioteka, archiwum, wizytacja, kultura intelektualna

Fr. Marek MIŁAWICKI OP
Dominican Historical Institute in Cracow

Hereditas Monasteriorum
vol. 1, 2012, p. 141–172

Inventories and directories of Dominican monasteries dissolved in the western gubernias of the Russian Empire in 19th century. Status of the sources and places of their storage

Summary

The researches on the Dominican libraries are poorly advanced, although they already have some scientific descriptions. The least known is the history of the monastic libraries of brothers preachers on the eastern fringe of the First Polish Republic, which after the partitions were the part of the Russian Empire (in the Polish historiography known as “the taken lands”, and in Russian “the western lands”). The Dominican convents on those lands were under the jurisdiction of three provinces – Polish (part of the Volynian province), Russian (second part of the Volynian province, but also the whole Podolian and Kievan provinces), and Lithuanian (Vilnius, Minsk and Grodno provinces). The monasteries varied in size and thus their library collections had also different number of volumes. We did not have the knowledge on that matter so far, as there were no known inventories and catalogues providing such information. Therefore, it is important to discover them, and to determine on this base the sizes of the collections of each monastery.

The query in the archives and libraries in Eastern Europe has brought very good results, as it turned out that there can be found many valuable sources on this subject. This paper focuses mainly on the two essential types of sources: inventories and library catalogues. A lot of inventories containing detailed lists of books with titles, places, dates of publication and formats were found. The structure of the inventories is basically unified: the volumes are grouped by fields, such as for instance: Bible, dogmatic theology, moral theology, history of the Church, general history (secular), apologetics, sometimes also banned books (*libri prohibiti*). The records of volumes contain also canonical visitations, performed by the bishops or their delegates, which can also be considered as a kind of inventory; similarly to the intrinsic inventories, they are grouped by fields. Rarely, both in the inventories and visitations, there can be found groupings by formats; there are only few examples, this concerns only very small collections.

This paper provides an overview on the state of research of Dominican libraries in the eastern borderlands of the First Polish Republic, and later on the western provinces of the Russian Empire. Although those surveys are still weak, they can be found not only in Poland, but also in the neighbouring eastern countries. Afterwards, basing on the collected source material, the situation of the monastic libraries during the annexation period is briefly outlined. Finally, the status and locations of stored inventories and other types of collections (and therefore the visitations) are presented. At the end of this work is placed a list of the sources with the year of origin, the current storage in archives or libraries, and the signature. This list does not include, however, the Russian archives and libraries. That requires another queries. The essay is limited only to Polish, Ukrainian, Belarusian, and Lithuanian collections. Certainly, this is not a complete list of sources, but it shows how important is carrying out queries in the sources containing a lot of valuable material. It especially concerns the convents dissolved in 19th century, whose archives and collections were destroyed or dispersed. Nowadays, only those sources can help us to learn the monastic collections, and thus the intellectual culture of brothers.

Keywords

Dominicans, collection of books, western gubernias, Russian Empire, Poland, Ukraine, Belarus, Lithuania, secularization, inventory, directory, catalog, library, archive, visitation, intellectual culture